

Контекст

Context

УДК 7.071:061.2-053.6“1960/1965”

КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965) *

Сергій Білокінь

У дослідженні всебічно проаналізовано обставини заснування й діяльності Клубу творчої молоді «Сучасник» та його значення в історії України другої половини ХХ ст.

Ключові слова: Клуб творчої молоді «Сучасник», Л. Танюк, В. Зарецький, «Березиль», А. Горська, Л. Семикіна, Г. Севрук, Г. Зубченко, вітраж, традиції.

Attempt of comprehensive analysis of foundation, activity of the Creative Youth Club and its importance in the history of Ukraine in second half of the 20th century.

Keywords: Creative Youth Club, «Suchasnyk» («Contemporary»), L. Tanyuk, V. Zaretskyy, «Berezil», A. Horska, L. Semykina, H. Sevruk, H. Zubchenko, stained-glass artwork, traditions.

Джерела до історії повоєнного періоду

У вітчизняній історіографії історія *повсякденності* як новітнього дослідницького напрямку суттєво різниться від її завдань в історичній світовій науці. Наші історики ввійшли в цей простір не від доброго життя, а щоб відійти від традиційних джерел унаслідок їхньої тенденційності, яка стосується передусім офіційних ЗМІ. Загальновідомо, що повоєнна преса інформаційно була надзвичайно бідна на новини, плекаючи стабільність радянського способу життя, де ніяких несподіванок не буває (охочі можуть легко це простежити з огляду на кількість інформації на одиницю газетної площі). Преса (і це продемонстровано в досі не закінченій «Хроніці ХХ століття») містить правдиві відомості про вкрай обмежене коло явищ: рішення вищих партійних органів, що підлягали оголошенню (кадрові питання), суто позитивні явища – відкриття установ (театри, музеї, кінотеатри, введення в дію заводів), нагородження представників номенклатури, зрештою, їхні дати смерті, якщо їх подавали (що робили здебільшого для номенклатури, та й то не

для всіх її категорій), також можна вважати правдивими. Як жартували сучасники, незалежно від змісту газетних статей, їхні заголовки формували таким чином, що вони могли описувати одну-єдину реалію – ставивий акт.

За часів незалежності до звичних джерельних матеріалів додалася колосальна кількість принципово нових, зокрема архівні документи, що розкривають діяльність громадян, спрямовану проти влади (її називали «антирадянською»), зарубіжні публікації (поки що лише ті, що вийшли з еміграційного гетто). Механічно поставлені в один ряд, вони ще не набули інформаційної єдності як прояви діяльності того самого національного організму.

Але в застосуванні до вітчизняної історіографії термін *повсякденність* важко визнати цілком удалим, оскільки життя тієї самої номенклатури (розподільники, пайки, різні привілеї) у її параметрах здебільшого не описане. Уважаємо, що ці моменти легше вичленити, протиставляючи *повсякденність* у різних, ба навіть протилежних, за характером, соціальних прошарках і групах. Щобільше, особливої

* Доповнений варіант інавгураційної лекції, прочитаної автором 1 вересня 2012 року в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». – Ред.

КОНТЕКСТ

ефективності може набути при цьому діяльність конкретної людини, позаяк людина легше розкривається передусім у своєму побуті (якщо були закладені до сховищ і збереглися джерела). Клуб творчої молоді «Сучасник» (далі – КТМ) найкраще надається для такого підходу.

Ідеологія повоєнної інтелігенції

Ідеться про покоління, яке пережило війну й ніби передувало шістдесятникам. Історична наука ще не розглянула світогляду цього покоління, зокрема його прошарків і груп. Пропаганда схарактеризувала їх у надто очевидний спосіб. Виявляється, окремі, начебто ніяк не пов'язані між собою особи, сигналізують про наявність у них однієї з найхарактерніших рис шістдесятництва – нонконформізму. У найнесподіваніші для цього 1940-ві роки, часи триумфу Сталіна, вони позиціонували себе вільними людьми.

Завсідниця всіх заходів КТМ Гандзя Ігнатенко залишила розлогі спогади про своїх старших товаришів, яких я ще застав. Це – колишні бойові офіцери (по війні вони вже рухалися, скажу так, у цивільних напрямках). Вони мали не ювілейні, а бойові ордени й медалі, тож перед ними нібито були відкриті всі дороги. Але вони зберігали відданість кожен своїй малій батьківщині, і для кожного це створювало певні колізії.

Музикознавець Михайло Головащенко був офіцером совєцьких окупаційних військ, після закінчення воєнних дій служив у Берліні. Згодом видав кілька книжок про Соломію Крушельницьку і Олександра Кошиця. Працював у газеті «Культура і життя». Упродовж десятиріч пильно зберігав свої молодечі вірші. Це вражає, але представник переможної армії писав про офіційних поетів своєї держави (мабуть, про П. Тичину, М. Бажана, М. Рильського) дослівно таке:

А ви, недолюдки прокляті,
За гріш нікчемний продались
[...].
Прийде час, –
петля знайдеться і для вас.
А я співатиму пісні

Про кращу долю навесні,
Щоб сонце правди засіяло,
Щоб заспівала вся земля,
Як при Богданові співала,
І щоб в Україні засіяла
В руках гетьманських булава!

Цього вірша опубліковано вже за незалежності. Його дата – 20 листопада 1949 року. Місце написання – Берлін [43; 66].

Представник СРСР в комітеті з кадрів і денацифікації при берлінській Союзній комендатурі капітан Іван Білокінь жажнувся атмосфері грабунків німецької культурної спадщини, які провадив маршал Г. Жуков і його підлеглі. У німецькомовному журналі «Neue Welt» поряд з матеріалами О. Толстого й М. Пришвіна І. Білокінь надрукував статтю про К. Тимірязєва й І. Мічуріна. Після демобілізації він привіз із Німеччини капітальну багатотомну природознавчу енциклопедію і, із цікавості, кілька звідома заборонених книжок Івана Мірчука про Україну, Т. Масарика, Т. Фріча та інших німецькою мовою. У Києві обіймав посади декана біологічного факультету КДУ, директора Ботанічного саду ім. академіка Фоміна.

У всіх цих випадках спостерігаємо, як люди, відчувши себе раз вільними, прагнули це почуття зберегти.

Відповідь адміністрації на виклик людності

Тим часом державні структури накопичували певні відомості про небажані «прояви». На початку 1954 року пленум ЦК КПРС прийняв політичне рішення «Про дальше збільшення виробництва зерна в країні і про освоєння цілинних і перелогових земель». За кілька десятиріч виявилось, що це була просто авантюра, і закінчилася вона погано. Фахівці-советологи відразу побачили дефект у концепції цього рішення й попередили: мала кількість опадів, суховії і засоленість ґрунтів дають «...підстави віднести зону, де переводиться освоєння цілинних і перелогових земель, до областей дуже мало стійких для хліборобства. Хрущов вступив в боротьбу з стихіями природи» [9, с. 203]. Але головної мети тодішне

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

колективне керівництво досягло. Покоління молоді, яке могло завдати йому великого клопоту, було вилучено із центральних регіонів і відправлено в Казахстан, райони Поволжя, Уралу, Західного й Східного Сибіру, Далекого Сходу. Назад вони здебільшого не поверталися.

Нова, пізніша, відповідь

Ще раз повторити таку акцію наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років державна адміністрація вже не наважилася. Процес можна було хіба що очолити. В Одесі 27 серпня 1999 року Іван Дзюба розповідав у ранньому інтерв'ю Юрієві Зайцеву: «З одного боку, було наше бажання мати якийсь осередок і щось робити, а з другого боку, ЦК комсомолу шукав способу оволодіти молоддю, контролювати ситуацію. Вони вважали, що краще хай це буде під їхньою егідою. Але потім вони самі перелякалися, чи їх налякали, словом, клуб ліквідували. Але він дуже багато встиг зробити» [37, с. 12]. Таку версію перебігу подій у спрощеному вигляді запропонував Іван Михайлович.

У цьому процесі головну роль відіграли комсомол і Спілка письменників, персонально – Тамара Володимирівна Главак і Володимир Якович П'янов, які написали спогади про це. Без санкції Т. Главак і візи її начальника, секретаря міськкому комсомолу І. Солдатенка, ніякого Клубу творчої молоді не могло виникнути взагалі. Від партійних органів керівництво здійснювала Євгенія Чмихало, але вона не «впоралася» з покладеним на неї завданням, через що була відправлена на підвищення до Москви (чим її кар'єрний ріст і закінчився).

Свідок і учасник тих подій Юрій Мушкетик розповів: «То були важкі тоталітарні часи, й за найменший відступ з утрамбованої ідеологічної дороги людину могли жорстоко покарати або й скалічити навки, перекрити всі шляхи. Я пам'ятаю ті часи, сам працював у редакції часопису, коли вслід (?) за шістдесятниками нога в ногу йшли молодші, запалені жаданням творчості, правди, діяння, переважній більшості з них перерили шлях дикі вепри в кадебістських погонах, їх, молодих, порозсилали з “запреще-

нієм писати і рисувати” по найвіддаленіших районах, де секретар райкому – як унтер Пришибєєв, а начальник районного КДБ – як античний трихвостий кербер – охоронець входу до соціалістичного царства. Скількох із них врятував В. П'янов, тим чи іншим способом відвів від них удар кігтистої лапи...» [42, с. 269].

У 1964 році через Спілку письменників було продовжено семінари молодих авторів, проваджених у приміщенні, де тепер розміщено Міністерство закордонних справ. На семінарах виступали Павло Тичина, Абрам Кацнельсон, Микола Тарновський. На зустрічі в Спілці письменників виступив Іван Драч. Міністерство освіти активно представляла Інна Аронівна Шаргородська. Штатний фотограф «Літературної України», чи ще «Літературної газети», І. Яїцький знімав П. Тичину разом зі школярами. Слухати інших поетів і читати свої вірші приїхали Михайло Саченко, Світлана Жолоб, Валентина Отрощенко, Леся Тиглій, Світлана Хміль – наймолодші автори нью-йоркської антології Богдана Кравцева [64]. Вони визначають горішню хронологічну межу шістдесятництва.

Відмінність між новим підходом і звичайною моделлю творчих спілок

Розмовляючи з московським літератором Феліксом Чуєвим, Лазар Каганович кинув:

– Ваш Союз [письменників. – О. Б.] был создан в 1934 (sic) году...

Той самовіддано підхопив:

– ...По инициативе Горького...

Каганович закрив йому рота:

– Не по инициативе Горького, он создан по инициативе ЦК¹ [62, с. 172].

Так звані творчі спілки відрізнялися від професійних спілок давніших часів не лише генезою. Письменники, живописці та інші «особи вільних професій» мусили жити в спільних будівлях (у Харкові – будинок «Слово», у Києві – «Роліт»). З різних причин їх збирали разом і ставили перед ними конкретні творчі завдання. Виразним структурним підрозділом спілок був, як завжди, відділ кадрів. Існували розподільник для підгодовування цих людей, відомча поліклі-

КОНТЕКСТ

ніка. З історії харківського будинку «Слово» видно, що коли ставало потрібно – їх разом і арештовували [19].

Передбачалося, що Клуб творчої молоді буде схожий на молодіжні совєцькі організації комсомольського характеру. Працюючи над історією Клубу, я опитував Тамару Главак і Леся Танюка. Починаючи від перших місяців його існування, Л. Танюк підкреслював необхідність вийти поза цехові рамки так званих творчих спілок. На відміну від останніх, характерною прикметою нової структури був цілковитий брак діловодства: Клуб не зареєстрували, членських внесків також не збирали, планів роботи і звітів не було. Членських квитків чи посвідчень також не існувало, дарма, що на відкритті виставки Алли Горської та Івана Світличного в Музеї літератури Ераст Біняшевський² запевняв, що він мав посвідчення № 2 (мовляв, після Л. Танюка) [46]. Тож у жодному архівосховищі, передусім у Центральному державному архіві громадських об'єднань (колишній партархів), фонду Клубу творчої молоді, наскільки розумію, немає.

Джерельна база з історії КТМ, ширше – шістдесятництва

У 1998 році покійні Леоніда і Надія Світличні встигли видати спогади 73 друзів і знайомих Івана Світличного під назвою «Доброокий». Леоніда Павлівна опрацювала також його вибране і двотомник листування «Голос доби» (2001; 2008). Під псевдонімом (на жаль) видала в «Сучасності» власні спогади. Протягом 1990-х років жанр мемуарів, присвячених політв'язням, вироблявся. Деякі тексти несуть у собі мало фактажу, але містять дух часу.

Дещо раніше, 1996 року, листи, спогади й статті про Аллу Горську видали її син – Лесь Зарецький і покійний Микола Маричевський. Збірник вийшов під назвою «Червона тіль каліни». Зведення писемних джерел, що лишила по собі Алла Горська, опрацювала Людмила Огнева й видала власним коштом у двох томах тиражем 30 і 50 примірників.

Том «Вибраного» одного з найстарших членів Клубу Євгена Сверстюка «На свя-

ті надій» (1999) містить статті про шістдесятників В. Симоненка, Б. Мозолевського, В. Стуса, З. Красівського, Я. Лесіва, І. Світличного, М. Коцюбинську, І. Дзюбу, М. Руденка, окрім них – Б. Антоненка-Давидовича, а також рецензії співробітників інститутів АН УРСР А. Каспрука, О. Курносова, П. Моргаєнка і В. Бородіна на різні твори Євгена Олександровича, які їм замовило КГБ під час арештів 1972 року.

Покійна Михайлина Коцюбинська опрацювала спадщину Василя Стуса і – у серії «Бібліотека Шевченківського комітету» – тексти Івана й Надії Світличних. Наприкінці життя Михайлини Хомівни з'явилася в Харкові (2006) книжка спогадів у чи не найкращому видавництві України – «Акта».

У 2000 році Богуміла Бердиховська й Оля Гнатюк видали інтерв'ю з Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем і Миколою Рябчуком. Дослідники нагадали, що всі ми тимчасові й дуже важливо робити те, що не можна повторити. У 2004 році їхня книжка вийшла українською мовою.

На диво зрілим діячем постав Валерій Марченко в збірнику творів і документів «Творчість і життя» (К., 2001), упорядкованого його матір'ю, покійною Ніною Михайлівною Смужаницею, і Наталею Кочан. Видання не розкрило теми повністтю. Надруковано дослідження й статті, переклади, матеріали судочинства, кричущі листи матері до влади, але зовсім немає його приватного листування. Воно вийшло в іншому збірнику – «Листи до матері з неволі» (К., 1994).

У Тернополі 2002 року вийшов друком двотомник із 28 інтерв'ю про Василя Стуса, який підготували Богдан Підгірний і Станіслав Чернілевський (Нецензурний Стус. Ч. 1–2).

З 2003 року повним ходом (інколи по кілька томів на рік) видає свій шістдесятитомний «Щоденник» Лесь Танюк (назву кілька разів змінювали) – безпрецедентну в історії української мемуаристики працю свого життя. Це не наукове видання. «Щоденник» не надто відповідає тексту рукопису, радше становить видання цікавих з різного погляду матеріалів архіву автора. У текст умонто-

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

вано листування, публікації з преси, навіть повний текст доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПРС, стенограму реабілітаційного вечора Клубу, присвяченого Лесеві Курбасу. Зрозуміло, у щоденнику їх не могло бути й не було. 10-й і 20-й томи – іменні анотовані покажчики (у першому – 7,5 тис. імен), цінність яких полягає ще в тому, що до дефініцій Лесь Степанович інколи додавав у дужках аббревіатуру «КТМ», відзначивши тих, хто, на його думку, належав до Клубу.

Подібний до Танюкового тритомник, нехай скромніший за масштабами, у 2006 і 2010 роках видав Богдан Горинь [12; 13; 14]. Ядром третього тому стали документи «гебістської» справи «Блоку», розсекречення яких наспіло саме до його підготовки й здачі до друку.

Опрацьовуючи творчу спадщину В'ячеслава Чорновола, його сестра Валентина Максимівна підготувала тексти шести випусків «Українського вісника» [61]. Свого часу журнал розмежував суспільство на двоє – одні опинилися по цей, інші – по той боки барикад.

Іван Дзюба уклав і видав основну частину власної спадщини в тритомнику «З криниці літ» (К., 2006–2007), перший том якого містить статті про шістдесятників – Юрія Щербака, Бориса Мозолевського, Ліну Костенко, Євгена Сверстюка, Івана Світличного, Григора Тютюнника, Василя Голобородька, Бориса Мамайсура й інших. Невдовзі вийшли його «Спогади і роздуми на фінішній прямій» (К., 2008). Цей том фактографічно багатий, але 1960-ті роки в ньому зовсім не представлені. Правдоподібно, передбачаються окремо. Чекаємо з великим інтересом.

Специфічну історіографічну місію узяв на себе покійний Роман Корогодський у праці складного мемуарно-архівно-аналітично-психологічного жанру «Брама світла: шістдесятники» (Л., 2009). На жаль, самої фактографії тут обмаль, дарма, що автор упродовж багатьох років працював у ЦДАМЛМ України.

Лесь Зарецький устиг записати на магнітофон винятково важливі міркування свого батька про мистецтво. Записав від важко хворого, за кілька тижнів перед його смер-

тю. Ціни немає цій книжці. На жаль, її перше видання вийшло, поки що, не досить документоване. Готується друге, ґрунтовніше. Потрібні гроші.

Коштовним внеском до української цивілізації стали альбоми Людмили Семікіної, покійного Панаса Заливахи, Галини Севрук і винятково багатий альбом-монографія «Терези долі Віктора Зарецького» (К., 2011), що підготувала Олеся Авраменко.

Мистецьки відтворив свої враження від тієї доби В. Шевчук у романі «Юнаки з вогненної печі». «Автор застерігає читача – перед ним не мемуари, а художній твір, роман, через що образи героїв твору, хоч певною мірою прототипізовані, але й узагальнені, тобто вигадані; авторові йшлося про художнє відтворення однієї з епох нашого століття, а не про конкретні її події та конкретних людей» [64 а, с. 3].

Літописцем Клубу творчої молоді стала Ірина Жиленко. Вона видала найважливішу частину своїх паперів під назвою «Ното feriens» (Людина, що святкує радість творчості) [20]. Якось у приміщенні Центральної Ради Євген Сверстюк говорив про «ті страшні часи», а Ірина йому категорично заперечила, що часи були радісні, неповторні. Її книжку створено на основі щоденників та листів до чоловіка, що перебував на той час (як і Валерій Шевчук) в армії чи деінде. Ірина Жиленко писала Володимирові Дрозду те саме, що й собі в щоденнику. По суті – це плин того самого тексту. Видатна поетка створила цікаві ефекти, рухаючись у часі то назад, то вперед, але, окрім свого, суто творчого, завдання, дуже пильно вдивлялася в події своєї епохи.

Нарешті, величезне значення для майбутніх студій має покажчик М. Лук'яненко «Плеяда нескорених», присвячений п'яти мистцям, що його видала Національна парламентська бібліотека України [65]. Ця установа видала і серію покажчиків, присвячених В. Шевчукові, І. Дзюбі, Л. Танюку та іншим. На руках лишаються неповторні підбірки преси, зокрема зарубіжної, які розкривають творчий шлях Юрія Ілленка, Василя Голобородька, що також чекають свого оприлюднення.

КОНТЕКСТ

Отже, провідну роль у виданні джерел з історії Клубу творчої молоді, а значить, і всього шістдесятництва, відіграли самі його члени й учасники, їхні родичі. Важко переоцінити наукове й культурне значення їхньої діяльності, за якою стоїть чимало археографічної роботи над листами й спогадами. Найпомітніше тут: у покажчики видатніших шістдесятників-літераторів уведено твори, що пройшли друк завдяки псевдонімам. Усе, що з огляду на цензуру називали опосередковано, тепер дістало імена. Усі персонажі ідентифіковано. Джерельну базу для майбутніх досліджень підготовлено. Але це тільки початок. За кожним із шістдесятників стоїть якщо не книжка споминів, то «країна листів». Ірина Жиленко пише: «Це країна, в якій я живу все моє життя. Колись вони будуть (я сподіваюсь) опубліковані» [20, с. 326]. Справді, зберігати матеріали в одному примірнику неправильно. Особливо в наші часи, коли панують варвари.

Я перерахував головні видання партикулярних джерел. Паралельно існує друга частина джерельної бази. У відповідних підрозділах СБУ повинні зберігатися матеріали зовнішнього спостереження, перлюстрації, літерна справа Клубу творчої молоді, яку дивився покійний Юрій Данилюк. Історія клубу відображена також у справах агентури, у діловодстві ЦК КП(б)У, нарешті, у розсекречених справах Галузевого державного архіву СБУ, наприклад, серед так званих «возвратів» у розсекреченій справі «Блок». З кожним роком події 1960-х років усе глибше відходять в історію, усе більше становлять суто академічний інтерес. Що має відбутися, аби вони почали відкриватися незалежним дослідникам (independent researchers)?

Початок клубу

У різних виданнях, навіть енциклопедіях, указують різні дати його заснування. Хоча звернути увагу на запис у щоденнику Леся Танюка від 8 березня 1960 року про святкові збори в Київському театральному інституті: «А потім залишились, почекали до сьомої: перші збори нашого клубу, який ми вже ніби створили. Був Костя Кримець і Женя Ганін

від музикантів, був Ігор Ткачиков від архітекторів, була вся наша “щедрівна група” з консерваторії, Олесь Бердник представляв письменників. Ну, про це окремо – блокнот 8Б [56, с. 555–590]. <...> Начальству – директорів ми пояснили, що це комсомольський актив. Розплився в усмішці».

На першій, дуже велелюдній презентації альманаху «Зона» [41, с. 255], яку 13 березня 1996 року провів покійний Юрій Хорунжий у Будинку літераторів, і на яку зійшлися колишні вояки УПА, колишні політв'язні й багато молоді, стало очевидно, що присутні представляли різні громадсько-політичні течії. Я спеціально обговорив цю тему з Л. Світличною та іншими діячами. Вони підтримали мою думку, що шістдесятники стали продовжувачами своїх попередників, зокрема упівців (коли самого слова *дисидент*³ ще не було в обігу), і слідом за ними рухалися в напрямку до державної незалежності України. У політичному сенсі це однозначно був Рух опору. Ще один показовий момент: у «словнику дисидентів» немає, і це правильно, Івана Макаровича Гончара з його Музеєм, немає людей його кола, а це не просто гурт людей, а весь український Київ. Можна говорити ширше, зрештою, про всю Україну, себто про тисячі громадян, які між Україною й інтернаціоналом вибирали Батьківщину. Нарешті, ще одне слабе місце в застосуванні поняття: у значенні «незгідний» інакодумання має сенс вторинності. Отже, виникає питання: «Чому магістральну лінію українства мають представляти А. Скаба, Ю. Кондуфор, Ю. Єльченко, їхні прислужники й помічники, а діячі Клубу творчої молоді, які формували нашу культуру і втілювали “сіль землі”, визначаються як похідне від Скаби та інших?» Лишаю відкритим інше питання: «Що це було – опір чи національно-визвольний рух?» Зрештою, опір також має сенс вторинності.

Хронологія

Щоб витягнути з історії шістдесятництва явище КТМ, у подальшому викладі засновує на випущених друкарським способом запрошеннях та одній афіші (вечір на Першотравневій естраді, що став вечором

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

«під штахетами»). Її представила на виставці Музею шістдесятництва, присвяченій родині Цимбалів, Вікторія Михайлівна Цимбал. Якщо за комуністів запрошення не «літувалися», тобто цензури не проходили, найпильнішої уваги зазнавали саме афіші, тому існує лише одна така афіша.

Організаційним стрижнем у доборі матеріалів є точні дати в запрошеннях. Джерелом до датованих біограм чільних діячів Клубу можуть правити їхні трудові книжки та особові справи. Так, я опублікував офіційні біографії Василя Стуса й Івана Світличного. До вказаних дат-орієнтирів масових громадських акцій треба додавати супутні подробиці з коментарями.

Масштаб і рівень явища

Проблема зводиться до того, що попри особливості, закладені в КТМ під час організації, Клуб існував не в міфологічному вимірі, а цілком реально й дуже ефективно. Міфологічного характеру він не мав зовсім, що було відомо всім сучасникам. До складу Клубу входили найкращі, знакові поети того часу – Василь Симоненко, Василь Стус, Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Іван Драч, Ірина Жиленко, Станіслав Тельнюк, Микола Холодний, прозаїки – Євген Гуцало, Євген Концевич, Валерій Шевчук, Володимир Дрозд, літературні критики – Іван Світличний, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Михайлина Коцюбинська, художники – Алла Горська, Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Людмила Семикіна, Галина Севрук, Веніамін Кушнір, Галина Зубченко, а також діячі кіно – Сергій Параджанов, Юрій Ільєнко, філософи – Василь Лісовий, композитори – Леонід Грабовський, Володимир Губа та інші.

Але було б великою помилкою вважати, що до Клубу входили тільки гуманітарії. Ідеться також про математиків (Ніна Вірченко), медиків (Ярослав Геврич, Любомир Пиріг), фізиків (Олексій Ситенко), біологів. Мова йде про велику епоху й ціле покоління.

З наявних джерел випливає, що в історії повоєнної України Клуб творчої молоді «Сучасник» був явищем ключовим і визначним. Він єднав усю талановиту, ба навіть

найталановитішу частину повоєнного студентського покоління Наддніпрянщини.

Їхні долі склалися по-різному. Дехто зробив видатну кар'єру (І. Драч, В. Коротич, В. Дрозд, а разом з ними й одесит В. Яворівський). На декого чекала в'язниця (Василь Стус, Микола Холодний, а разом з ними й львів'янин Ігор Калинець). Спілка письменників далі продукувала «творчий потік», але молоді поети раз і назавжди визначили рівень якості.

Коли велика кількість талантів такого масштабу стає плече до плеча поза офіційними організаціями, неминуче виникають питання. Була, мабуть, якась внутрішня нагальна потреба в їхньому організаційному оформленні. Вони мали спільні інтереси і, перепрошую, ідеали.

Особовий склад і структура Клубу

Виникають принципові питання передусім щодо персонального складу КТМ. Матеріали до каталогу членів (радіше учасників) Клубу уклав його перший президент – Лесь Танюк – і помістив у 10-му томі свого «Щоденника». Тут подано перелік імен, роки життя, дефініції; що найважливіше для нас – знаходимо в дужках, при відповідних іменах, три сакральні літери: КТМ. Але у виданні як членів Клубу не зазначено ані Людмили Семикіної, ані Галини Севрук, ані В'ячеслава Чорновола. Біда в тому, що для автора уточнення списків не було самоціллю. Десятий том – це коментований іменний покажчик до «Щоденника». Маєм те, що маєм.

Важливу низку імен дає реконструкція керівних органів Клубу. Загальновідомо, що в ньому було два президенти – Л. Танюк і В. Зарецький. Однак не врахований інший напрям, який влада призупинила. Певна група, до якої належав принаймні О. Клушин, висувала на президента І. Світличного. Сенсаційну річ повідомив О. Клушин у листі до Л. Танюка від 20 лютого 1963 року: «Клубівські події були такі. Довго і настирливо торгувалися з Тамарою [Главак. – С. Б.]*, нарешті, зібравши на-

* Далі в цитованих текстах у квадратних дужках подано уточнення автора статті. – Ред.

КОНТЕКСТ

ших хлопців у її кабінеті, вдалося дописати Жозефа [Линьова], його друга Сашка [...?] та [Михайлину] Коцюбинську. Спочатку ми настоювали на кандидатурі Світличного, але не вийшло... А вже на пленумі розгорнулася справжня сутичка. Ми всі настоювали, щоб ти був президентом, але вони затялися тільки на Зарецькому. Той вже й одмовлявся, як міг, але не допомогло... Багато чого тут було страшенно обурливо, особливо різко виступив Світличний, але лобом стінки не проб'єш (треба чимось іншим)» [55, с. 140].

Важко не процитувати «спогад на часовій відстані» І. Жиленко: «Начальство спохмурніло. Замість Танюка настановили керувати клубом Віктора Зарецького. Чомусь його вважали поміркованішим. Можливо, так воно й було. Але за Віктором стояла Алла [Горська], якій “поміркованість” не була притаманна абсолютно» [20, с. 161]. Лист О. Клушина Л. Танюкові від 24–26 березня 1963 року: «До речі, у Зарецького була інтимна розмова (з творчих питань) у ЦК КПУ, – очевидно, він один з тих художників, на яких спиратиметься уряд. Але це тільки моя особиста думка на основі його розмови в ЦК» [55, с. 265].

Бурхливі події, що відбувалися за лаштунками, цікаво документує газетна нотатка Ераста Біняшевського, що з'явилася в «Літературній Україні» від 2 березня 1963 року. Тут історія КТМ явно містифікована (зокрема щодо дати заснування і його генези). Клуб політкоректно представлено як ледве не секцію обкому комсомолу:

«Будні нашого клубу.

Рішуче “ні” всілякому абстракціонізмові, формалізмові! Хай живуть глибоко народні – національні, а тим самим й інтернаціональні література, живопис, музика, театр і наука! За об'єднання творчих думок!

Під таким девізом майже рік тому творча молодь Києва утворила свій клуб.

Цікаве і змістовне життя цього клубу. Своєрідні засідання окремих секцій, обмін творчими думками на художніх виставках, у спільних подорожах по пам'ятних місцях України, на вечорах молоді поezії та урочистих святкуваннях ювілеїв видатних

діячів нашої Вітчизни стали традиціями клубу.

Одним з найцікавіших був проведений недавно в кафе “Мрія” вечір творчої молоді Києва.

Теплими, щирими словами вітала учасників клубу секретар Київського обкому комсомолу Тамара Гловак (sic). З короткою промовою звернувся до присутніх голова КТМ – молодий художник Віктор Зарецький. Літературний критик та мовознавець Михайлина Коцюбинська, композитор Л. Колодуб та художник М. Романішин (sic) представили присутнім молодих поетів, літераторів, художників, композиторів та критиків – членів секцій клубу. Перед присутніми виступили дипломант Всесоюзного конкурсу композиторів у Москві В. (sic) Грабовський, майстер українського слова Тетяна Цимбал, поети М. Вінграновський та В. Коротич, що прочитали свої нові вірші.

Художники і графіки представили для обговорення свої твори. Розмову присутніх викликали картини Алли Горської, Людмили Семикіної, В. Зарецького, Галини Севрук, М. Романішина (sic), малюнки-ілюстрації М. Сеніна та гравюри Ю. Логвіна (sic).

В гостях у молоді були відомі українські композитори В. Кирейко та А. Коломієць, онука І. Франка – З. Франко, мистецтвознавець Г. Логвін (sic), науковці та журналісти.

Е. Біняшевський».

Клуб не мав фіксованого членства, але в нього було своє керівництво – «Рада клубу». Комсомольці ще не здогадалися дати катеємівцям президента від себе. У 1963–1964 роках це було неможливо. КТМ мав своїх комсомольців, членів партії. Складна історія. Минуло чверть століття важкого історичного шляху, коли молоді вчені, аспіранти Академії наук у розпал перебудови почали формувати українознавчий клуб «Спадщина». Після відповідних консультацій директор Будинку вчених поставила перед ними вимогу: «Вашим президентом буде стороння людина, Кудін, але тільки він. Вибирайте».

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

27 січня 1964 року Ірина Жиленко написала В. Дроздові: «Раду клубу розігнали в одну мить. Викликали в ЦК Зарецького, Клушина й Коротича, сказали їм пару “невразумительных” слів, з яких зрозуміло було тільки те, що ради як такої не буде, а отже, їхніх послуг більше не потребують. Мовляв, створять (“за прикладом ленинградців”) комісію, яка керуватиме. Михася [Михайлина Коцюбинська] влучно назвала її “комісією по боротьбі з творчою молоддю”. Що ж, поживемо – побачимо. Поки що ніхто не кисне» [20, с. 239]. За два тижні було написано ще один лист: «І випий, Вовцю, ковточок водиці за упокій КТМ, який таки добили. Цікаво, що віщує нам у майбутньому закриття Клубу і розгін Ради?..» [20, с. 249].

Наступного дня Ірина повідомила, що інформація про Клуб дійшла до Тбілісі, куди полетіли у своїх справах Ніла Шевчук і Гриць Халимоненко. Проводжали їх з вулиці Рєпіна, від Зарецьких: «Пили за світлу пам'ять КТМ і за україно-грузинські зв'язки. А потім співали. Це останнє – найяскравіша, найнаочніша агітація» [20, с. 250].

Остаточно встановити членство учасників КТМ неможливо. Можна, хіба що, ідучи за цілком необхідними функціями, пригадати імена людей, що організовували вечори по різних інституціях (як-от: Рита Довгань), у різних техніках виготовляли чи розповсюджували самвидав. Ані без самвидаву не було б Клубу, ані без масових вечорів він нічого б не вартував.

Не можна не назвати членами КТМ високопоставлених діячів науки й культури, які створили клубові парасольку, певну інфраструктуру, забезпечуючи йому умови життєдіяльності. Маючи належні звання, але лишаячись передусім патріотами, вони писали й підписували протести на підтримку Клубу. У часи дисидентства з'явилося поняття «підписанти», але це трохи інше. 31 липня 1963 року в Першотравневому парку КТМ проводив вечір, присвячений Лесі Українці. Начальство його заборонило, але він відбувся «під штахетами», «на лавках». 5 серпня Ірина Жиленко написала в листі: «Увечері у Михайлини дізнались,

що “Протест” підписали Стельмах, Сосюра, Штогаренко, [Платон] Майборода та інші» [20, с. 176]. Улітку 1965 року відбулися арешти. 22 вересня І. Жиленко написала: «У “верхи” пішов протест, підписаний “зубрами” нашої культури і науки. Кажуть, підписалися Стельмах, Малишко, Майборода та інші» [20, с. 565].

Дивно, але й нині не існує археографічного збірника, що містив би відповідні документи, зібрані в київських і московських архівах. Як писав у «Путешествии в Арзрум» О. Пушкін, «мы ленивы и нелюбопытны».

Масовою організацією КТМ став завдяки щедрувальникам і танцюристам з ансамблю Володимира Нероденка «Веснянка». Художниця Галина Зубченко згадувала: «Ми не знали наших українських обрядів. Тоді вже з нами був Володимир Нероденко. Не пам'ятаю, чи він до засідань Клубу з Аллою Горською познайомився, чи в Клубі, але був одним з найактивніших. Звичай, обряди – тут він був неперевершений» [24, с. 153]. До них приєдналися хористи із «Жайворонка» – хору, що виник 1961 року при Київській консерваторії (керували ним Борис Рябокляч, Вадим Смогитель і Володимир Завойський). Його заступив народний фольклорно-етнографічний хор Леопольда Яценка «Гомін», що утворився, як відомо, дещо пізніше – 1969 року, на дніпровських схилах.

Назва, емблема, гімн

У різних джерелах трапляються варіанти: Клуб творчої молоді і Клуб творчої молоді «Сучасник». Якщо не помиляюся, слово «Сучасник» уперше з'явилося в афіші вечора Лесі Українки, що був заборонений.

Емблему, що перебувала тоді в обігу, а тепер міститься в запрошеннях Музею шістдесятництва, створила художниця трагічної долі – Олена Кириченко. Поштовхом до мистецького вирішення емблеми стала перша збірка Івана Драча «Соняшник». Тут об'єднано воєдино мотиви сонця й соняшника.

На якихось посиденьках я записав пісеньку:

КОНТЕКСТ

При каноні стояв
і фурт-фурт ладував.
І фурт-фурт (6 разів)
І фурт-фурт ладував [20, с. 551].

Не пригадаю іншої пісні, яку так охоче співали катеємівці, що краще надавалася на роль гімну, тому пропоную вважати цей текст гімном незареєстрованої організації без виразного членства.

Програмні питання, національний характер Клубу

Лідери КТМ рухалися в кількох пріоритетних напрямках. Вони вказували на розходження між декларованими в СРСР ідеалами та реальністю, прагнули до духовності, правдивості й національно-культурної самобутності. Для творчої молоді це означало на практиці давати справжнє мистецтво замість заробітчанської халтури й брехні. Тодішні художні виставки справляли прикре враження: пикаті джарки, білозубі механізатори [20, с. 98]. Саме такі соцреалістичні твори домінували на виставках, звідки їх і закупували. Мистці домагалися вільної творчості, протестували проти вимог дотримуватися принципів класовості (партійності). Аналізуючи ленінську статтю про партійну літературу, Іван Світличний в одній з мистецьких майстерень прочитав лекцію на цю тему.

Як другий крок, виступали проти канонів соцреалізму. Театральні діячі орієнтувалися на експериментальний театр замість завідомих вигадок щодо реального життя в театрі номенклатурника О. Корнійчука. Ще 1959 року Іван Дзюба піддав різкій критиці засади соцреалізму на прикладах виступів Любомира Дмитерка, а також творів Л. Дмитерка «Розлука», Ф. Сидоренка «Повість про наших знайомих», М. Білкуна «Валерій Коваленко», О. Корнійчука «Чому посміхалися зорі» та інших [17].

Первісно в Клубі переважав загальнодемократично-інтернаціональний напрям, як визначала його Галина Зубченко. Вторгнення художників означало великі зміни: «А у нас була національна ідея – відродження нашої історії, культури» [24, с. 150]. Після загибелі Алли Горської я роз-

бирав її папери й бачив диктанти, які вона писала зі своєю найближчою подругою – Надійкою Світличною, а вони познайомилися, згадувала Надійка, 1963–1964 року. Оскільки російськомовні перше юнаки й дівчата дерусифікувалися і національно усвідомлювалися, Клуб творчої молоді на очах ставав організацією українською.

У Музеї шістдесятництва експонується запрошення:

«Друже! Приходь на вечір Клубу творчої молоді! Поети читатимуть тобі вірші, художники покажуть свої картини. З великою концертною програмою виступить секція джазової музики. Вечір відбудеться 14 жовтня 1962 року у кінолекційному залі Жовтневого палацу культури (вул. Жовтневої революції, 1). Початок о 18 год. 30 хв. Київський міськком ЛКСМУ. Жовтневий палац культури».

Осередком українізації не могло бути що інше, як приватна колекція, яку називали Музей Івана Гончара (уважають, що утворився 1959 року). У його музеї став українцем І. Дзюба. Саме Іван Макарович надавав молоді автентичні народні строї для їхніх свят.

Підготовленість до українізації Клубу з боку його старших членів

Волинянин Євген Сверстюк (нар. 13 грудня 1928, с. Сільце Горохівського р-ну Волинської губ.) був сином заможного селянина, що мав сімох дітей (вижило п'ятеро), з яких кожен повинен був отримати в спадщину по три гектари землі. Хлопцем Є. Сверстюк учився не в польській, а українській школі [45, с. 33]. Про його родинну «заангажованість і приналежність» писали, коли «викривали» Український культурологічний клуб. Ярослав Дзира (2 травня 1931, с. Трушевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 21 серпня 2009, Київ) походив із селянського роду, був сином офіцера УГА, репатріанта із Чехії. Сформувався в традиційному національно-християнському середовищі на ґрунті історичної пам'яті, національної церкви, національної обрядовості й національної пісні, а також товариства «Просвіта». Він учився за підручниками Дмитра Дорошенка, Івана

Крип'якевича, Володимира Кубійовича і за ними відповідав на уроках, навіть на совецьких.

Нижній віковий прошарок членства

Михайлина Коцюбинська слушно писала із цього приводу: «Клуб вабив до себе передусім, звісно, молодь, але різних вікових категорій: тут об'єдналися як люди дещо стар[ш?]і, з окресленими інтересами, певним фаховим досвідом, переважно уже сімейні, з дітьми, так і значно молодші, що робили перші кроки на самостійній творчій ниві» [26, с. 38]. Відтак Клуб нав'язував спадковість поколінь, про яку писав В. Шекспір у «Гамлеті» (I, 5):

Порвалась дней связующая нить.

Как мне обрывки их соединить?

(Пер. Б. Пастернака).

Важко переоцінити безпосередній вплив активного укапіста, секретаря київського обкому УКП, відтак і політика, прозаїка Б. Антоненка-Давидовича, широко ерудованого перекладача Г. Кочура, мистецтвознавця І. Врони, що ознайомив молодих мистців із творчістю монументаліста М. Бойчука. Усі троє були в'язнями комуністичних таборів, тож їхнє соціальне становище принципово відрізнялося від офіційних провідників соцреалізму як творчого методу. Охоче підтримував лідерів клубу учень Леся Курбаса – режисер Мар'ян Крушельницький.

Богдан Горинь наполягає на тому, що Б. Антоненко-Давидович стояв вище за інших. У присутності кількох молодих друзів Борис Дмитрович поставив питання, чому застрелився Скрипник. Кожен пропонував свої варіанти, виходячи з власних міркувань, нарешті, прозвучав авторитетний голос сучасника й свідка епохи Б. Антоненка-Давидовича: «Ні, він зрозумів, що в умовах совєтчини Українська держава неможлива». Цікаво, що в його кабінеті в Роліті, над робочим столом, окрім письменників Розстріляного Відродження (здається, М. Зерова, Є. Плужника), серед інших висіло й фото І. Світличного. Івана Олексійовича й Б. Антоненка-

Давидовича дуже часто можна було бачити разом.

Нарешті, про контакти з іще одним ученим часів Розстріляного Відродження, про які мало хто знав, бо самого цього вченого тодішній лад, замість максимально використовувати, відсунув на задвірки життя. У 1960 році Лесь Танюк познайомився з колишнім вихованцем імператорського Харківського університету, учнем академіка Ф. Шміта, директором харківського (республіканського) Музею українського мистецтва Стефаном Таранушенком. 10 грудня, у суботу, Л. Танюк записав у щоденнику: «Василь Вечерський водив до Стефана Андрійовича Таранушенка. Бібліотека – унікальна! Його посадили в один рік з Курбасом. Розмова про [Василя] Кричевського. Настійно радить молодим зацікавитись роботами Катерини Білокур, яка живе в Богданівці, Яготинський район, Київщина. Показував її роботи. Квіти. Але які!» [53, с. 35]. Було, на жаль, запізно, адже за півроку, у червні 1961 року, Катерина Білокур померла.

Мені особисто дуже несподівано було натрапити на відомості про ту симпатію, якою був перейнятий Іван Світличний до С. Таранушенка, в'язня 1930-х років. Виявилось, вони були знайомі. У листі Івана Світличного від 16 травня 1976 року до дружини знаходимо таке: «Дуже добре зробила Ти, що придбала книгу Таранушенка, я з автором був знайомий, він гідний найвищих похвал; якщо книга навіть дуже урізана, вона, принаймні, не буде фальшива. Тут її ще немає, але таку літературу тут хтось обов'язково випише, і я збираюся ближчим часом побачити її» [48, с. 325]. Неначе спеціально для того, щоб ні в кого не виникло сумнівів, славна Леоніда Світлична, – а це ж вона впорядкувала й прокоментувала це дорогоцінне листування, – зробила примітку: «Книжка “Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України” С. А. Таранушенка» [47, с. 326].

Прагнення зв'язати часи. Доступ до спадщини Розстріляного Відродження.

Початки меморіальської діяльності

Контакти Івана Світличного були широченні. Наприклад, – здається, трохи

КОНТЕКСТ

пізніше, – Іван Олексійович близько приятелював з учнем М. Зерова Григорієм Порфіровичем Кочуром. Дуже шкода, що Григорій Порфірович не залишив про нього таких докладних текстів, як про О. Дейча. Буваючи в Умані (а там побували всі кате-емівці), молодь знайомилася з націонал-комуністкою, нині найвідомішою з політкаторжан Надією Віталіївною Суровцовою. Мене особисто Микола Стороженко познайомив із членом Центральної Ради й бойчукістом, що працював у текстилі, Сергієм Григоровичем Колосом, якого знала Алла Горська, і який написав післямову до присвяченого українським писанкам альбому Е. Біняшевського. У розкритті перед молодшими правди про ГУЛАГ, себто про державну політику влади, велику роль відіграв магаданець, товариш Варлама Шаламова Аркадій Добровольський (1911–1969).

За хрущовської «відлиги» в Клубі виникла група людей (Лесь Танюк та ін.), що збирала відомості про большевицькі репресії. Із цієї групи згодом виріс «Меморіал». У запису, датованому 26 серпня 1962 року (неділя), Л. Танюк надзвичайно докладно розповів про поїздку до Биківні. «На вечорі Курбаса підійшла до мене жінка, схвильована, очі заплакані. Почала – про сталінізм, про жертви – я подумав, вона з репресованих, може, знає щось про Курбаса; ні. Слово за слово, і раптом: “От ви все про Соловки, хто і як там розстріляний... а в нас під Києвом свої Соловки. Людей полягло там не менше, ніж на Соловках; ніхто ні слова. А їх же поховать треба по-людськи, по-християнському...”» [54, с. 539].

Разом з А. Горською та В. Симоненком вони вийшли на очевидця тих подій – Петра Захаровича Куковенка, який із численними подробицями розповів те, що бачив і чув. За його власними уявленнями, людей закопували на території чотирьох чи п'яти гектарів. За добу приїжджало 5–6 машин, і в кожній було по 40–60 трупів. Із цих чисел Л. Танюк нарахував 420 тис. душ, відданих землі до війни [54, с. 538–544].

Василь Симоненко, Алла Горська й Лесь Танюк поїхали у вказані їм місця і в лісі ви-

явили те, чого воліло не бачити тодішнє та й пізніше начальство. Уже тепер, у щорічні травневі зустрічі в Биківні, єдиний із цієї групи, хто лишився живий, Лесь Танюк розповідає: хлопчачи гуляли у футбол, а за ворота їм правили людські черепи. «Алла відійшла, розплакалась, довго не могла говорити. Місцевий дідусь під чаркою оповідав нам про те, що творилося після літа 1936 року “за зеленим парканом”, яким було огорожене це страшне місце. Василь ніби не слухав його. Дід пішов, і Василь прочитав мені такі рядки:

Ми топчемо і ворогів і друзів,
О бідні йорики, всі на один копил.
На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил
[52, с. 162–163].

Це відбувалося 1962 року. За чверть століття (1987), коли в Москві вже вирувала перебудова, третя урядова биківнянська комісія в Києві підтвердила висновки двох попередніх: у Биківні лежать жертви німецько-фашистських загарбників. 6 травня 1988 року тут було відкрито Меморіал, призначений проілюструвати відповідну концепцію [60, с. 4; 30, с. 2; 15, с. 4–5]. Його спроектував архітектор Вадим Михайлович Шарапов (нар. 10 квітня 1924, Ялта) [34, с. 640]. На кам'яній плиті викарбували безсовісний текст: «Тут поховано 6329 радянських воїнів, партизанів, підпільників, мирних громадян, закатованих фашистськими окупантами у 1941–1943 рр.» [20, с. 463–464]. За незалежності цей напис було збито.

Хвилювання суспільної свідомості в 1960-ті роки було широке, масове й глибоке. Пошук земних слідів Леся Курбаса заводив київську молодь дуже далеко. Ірина Жиленко пише: «Не мистецтвом єдиним жили члени КТМ. Я пам'ятаю, як сиділи ми, приголомшені почутим, коли Танюк, Горська і Симоненко розповідали про відвідини Биківні. Про черепи з круглими дірочками, якими діти грають у футбол. Було вирішено створити комісію для перевірки місць масових поховань розстріляних у 30-х роках» [19, с. 160–161].

Пізнання культурної спадщини, лекторій

Професійна робота культурних діячів провадилася за, можливо, формальнішими, за сам Клуб, секціями – театральною, мистецькою та іншими.

Важливий запис у щоденнику Леся Танюка від 17 травня 1963 року: «Воно зовсім непогано влаштувати з осені в КТМ системні лекції, як оце Богдан Горинь [...]». У хлопців величезні провали – не лише із старої історії, але й з двадцятих. [...] Мають бути системні лекції – Світличного, Дзюби, Кочура, мої по театру й драмі, Кузякіної, [Льоні] Грабовського – нова музика, я б хотів втягнути в це коло аполітичного поки що [Дмитра] Горбачова з музею. Жива ще когорта старших – від Антоненка-Давидовича до Рильського, до Таранушенка, до того ж таки Михайла Рудницького; його можна “завести” й розворушити...» [55, с. 425–426]. 8 січня 1964 року І. Жиленко занотувала: «Скоро почнуть регулярні лекції з досягнень фізики, хімії, біології, медицини, техніки тощо» [20, с. 229]. З лекціями виступали І. Світличний, Г. Логвин, що керував поїздками по історичних місцях України з вивчення архітектурних пам'яток.

Ламання залізної заслони

Уже 1964 року в нью-йоркському видавництві «Пролог» вийшла монографія Івана Кошелівця «Сучасна література в УРСР», де розгорнуто концепцію чотирьох поколінь радянської літератури. Книжка відразу ж опинилася в помешканні І. Світличного. Після смерті В. Симоненка на руках у І. Світличного певний час перебувала вся В. Симоненкова поетична спадщина й щоденники. У 1965 році він передав його твори нелегальним шляхом для публікації в «Пролозі». Уже тепер у телефонній розмові Емма Андіївська сказала мені, що І. Кошелівець отримав ці рукописи з «Прологу», інакше кажучи, від двійкаря Миколи Лебеда. Паралельно Іван Максимович видав їх окремою книжкою під назвою «Берег чекань» ([Нью-Йорк]: Пролог, 1965). Богдан Горинь стверджує, що саме І. Світличний передав на Захід

також ті матеріали, які становили видання «Українські юристи під судом КГБ» (Сучасність, 1968)⁴, а В. Чорновіл – «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”» (Париж, 1967; вид. 3. – Париж, 1968).

За кілька років свою справу розпочало видавництво «Смолоскип». У 1970 році воно вислало в Україну свого першого зв'язкового Надію Воляник із Клівленда [44, с. 249].

Формування політичної ідеології

Десятьма роками раніше Я. Славутич упорядкував антологію «Розстріляна муза: Сильвети» [49, с. 8], а Богдан Кравців – іншу – «Обірвані струни...» [40]. Зусилля ще іншого еміграційного вченого – Юрія Лавріненка – були спрямовані в ці роки на підготовку антології творів, яку він назвав «Розстріляне відродження...» [29]. Долю української науки було відтворено у 173-му томі еміграційних «Записок» НТШ (1962). Тут було надруковано розвідки «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків» Наталі Полонської-Василенко, «Доля українських археологів під Советами» Михайла Міллера, «Сергій Єфремов як літературознавець» Марії Овчаренко (Пшеп'юрської), «Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття» Григорія Костюка, «Розгром українського літературознавства, 1917–1937 рр.» Богдана Кравціва, «Покоління двадцятих років в українському мовознавстві» майбутнього дійсного члена НАНУ Юрія Шевельова, «Український учений-географ, професор д-р Степан Рудницький» Мирона Дольницького, «Знищення сільськогосподарських науковців у Кам'янці-Подільському» Миколи Величківського [23]. Великими тиражами виходила просвітницька література з історії масового терору [27]. У кожному випадку всі названі українські вчені послідовно відтворювали певну традицію органічної творчості українства, коли воно діяло, почувавши себе вільним. Те, що перший у ХХ ст. період вільної української творчості большевики брутально обірвали [8], відкривалося навч і виразно вперше артикулювалося.

КОНТЕКСТ

Ідеологічною вершиною шістдесятництва стала праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (супровідний лист І. М. до П. Шелеста й В. Щербицького, датований груднем 1965 року). Найголовнішим для начальства тут було розвести ідеального Леніна й сучасну партноменклатуру, піддавши різкій критиці діяльність як сучасного йому московського Політбюро, так і його київської експозитури.

Пізніша праця Максима Сагайдака (Степана Хмари) «Етноцид українців в СРСР» [58, с. 29–101] (після арешту В. Чорновола виходила лише в закордонному «Українському віснику» (1975, ч. 7/8)) була генетично пов'язана як із працею І. Дзюби, так і з ближчою йому роботою Івана Геля [11, с. 41–47].

Співвідношення культурного й політичного складників шістдесятництва

Коли Михайло Горинь готував для варшавських «Зустрічей» уривки своїх спогадів, він, мабуть, і не думав, як сприймуть їх коментатори, протиставляючи «культурництво» киян І. Світличного й І. Дзюби ідеї використовувати досвід оунівського підпілля з боку галичан братів Горинів [25, с. 23; 37, с. 12]. Характерно, що в монументальному виданні архіву Богдана Гориня про цей, здавалося б, ключовий момент нічого не сказано. Звісно, як і сам він свідчить, протиставляти ці два шляхи, два методи боротьби не слід.

З історичного боку цікава не стільки літературознавча, скільки політична діяльність Івана Світличного, Алли Горської та їхніх товаришів, адже брали людей не так за організацію несанкціонованих поетичних вечорів, як за політику. У слідчих справах членів Клубу творчої молоді знаходимо як «вещдоки» не лише самвидавні вірші, а й «тамвидав» (у різному вигляді) – і «Вивід прав України / впорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева» (Пролог, 1964), і «Україну і українську політику Москви» Мирослава Прокопа (Мюнхен, 1956. – Ч. I), які шістдесятники поширювали.

У своїх політичних поезіях поети-шістдесятники мислили найпрозорішими евфемізмами, як Станіслав Тельнюк у «Пісеньці

останнього гурона». Революційний чин кожного тодішнього діяча за умов тоталітарної епохи на початках не міг виявитися інакше. Можна сказати, напередодні вечора Івана Франка (на якому С. Тельнюк читав свого вірша уперше) з'явився – у червні 1962 року – вірш Ліни Костенко «Іма Сумак»:

Було на світі плем'я – інки.
Було на світі – і нема.
Одних приставили до стінки,
а других вбили крадькома.

Кого задобрили дарами,
кого втопили у крові.
Лишилися тільки древні храми,
прийшли господарі нові [32].

13 грудня 1963 року помер Василь Симоненко, отже, у ці самі дні й місяці поширювався в списках його вірш «Курдському братові»:

Волають гори, кровію політі,
Підбиті зорі падають униз,
В пахкі долини, зранені і зриті,
Вдирається голодний шовінізм.

О, курде, бережи свої набої,
Але життя убивців не щади!
На байстрюків свавілля і розбою
Кривавим смерчем, бурєю впади! [48].

Було б нечесно не назвати тодішнього поета, що писав про ті самі проблеми відкритим текстом:

Трупи клав на вози
33-й рочок.
Хоч бери та й гризи
свій черговий значок.

Жінка кинула чоловіка
і торби – на горба.
Подаруй їй, владико,
колосочка з герба.

У самвидаві масово поширювався і цей, і інші твори Миколи Холодного. Різні сучасні рейтинги в названих поетів, адже долі їхні склалися дуже по-різному. Зрозуміло, що

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

це не стільки поетичне явище, скільки суто політичне. Думаю, на тому світі всі вони будуть заодно.

Найвидатніші поети тієї доби писали про далекі країни, географічно віддалені від нас події. Але всі сучасники, усі читачі «Літературної України», усі присутні на вечорах молодішої поезії, усі щасливці, хто чув ці твори в авторському виконанні в господі Світличних, уперше знайомлячись із цими творами, розуміли, що йдеться про них самих.

Утім, глибші студії виявлять й інші тексти, не лише в М. Холодного, а наприклад, у Л. Тельнюка:

Пролий з півлітра кислих сліз,
хай світ усім померкне...
Тож хай живе соцреалізм
І Любомир Дмитерко! [20, с. 161]

Клуб як масова організація

2 липня 1961 року Лесь Танюк записав докладну розповідь про свою поїздку з Борисом Головатюком і Василем Вечерським на Соловки [53, с. 295–309]. Там побували також літературознавці Леонід Коваленко й Наталя Кузякіна. Багато знав В. Авдюшко – людина, яка опинилася на відповідальній посаді директора київського Жовтневого палацу. За словами Л. Танюка, «...його мучить те, що в цих стінах і в цих підвалах – до війни – розстрілювали!.. Тут була служба Мехліса: Авдюшко вимовив це прізвище майже так, як сказав би про Гітлера...» [53, с. 459]. Близький до В. Авдюшка був його завгосп, колишній майор А. К. Р.: «Він мене й привів, – розповідає Л. Танюк у щоденнику, – у “святу святих”, переобладнану під бомбосховище кімнату під оркестровою ямою».

14 травня 1962 року (понеділок) у Жовтневому палаці культури, колишньому НКВД з в'язницею для політичних, відбулася найперша масова акція КТМ – вечір до 75-річчя Леся Курбаса [51, с. 584–640].

До цього вечора готувалася і влада. Її наміри були «традиційними»: усунути з міста відомих «бешкетників» – І. Дзюбу, І. Драча й М. Вінграновського. Їх відпра-

вили до Львова читати вірші. Ростислав Братунь і Дмитро Павличко подбали, щоб перетворити цю поїздку на українську масову акцію. Зі свого боку, ЦК КП(б)У відправив у відрядження до Львова поета, що був тоді заступником одного із завсекторів відділу культури, Петра Федоровича Іванова з дорученням перешкодити можливій «вакханалії». Ректор Львівського університету Євген Лазаренко на прохання Д. Павличка надав для зустрічі шевченківську аудиторію. У палкій атмосфері травневого Львова надісланий зі специфічним дорученням «представник» провалився, а київські хлопці триумфували [18, с. 180–183]. І. Дзюба, І. Драч і М. Вінграновський устигли познайомитися з гарними дівчатами, вони закохалися і згодом одружилися. У першому томі своєї трилогії Богдан Горинь присвятив темі «Львів будять кияни» кілька чулих і надзвичайно важливих сторінок. Справді, якщо зачистка Західної України під час боротьби радянської влади проти УПА дещо загальмувала волю місцевого населення, то на початку 1960-х років кияни випередили його у своїх політичних ініціативах.

Отже, нехай на київському вечорі Л. Курбаса «бешкетників» не було, не буває злого, що б не пішло на добре. Пройшовши совецьку школу, київські туристи нічого не знали про національно-визвольний рух ні у формах селянської війни, що розгорнулася в 1920-х роках на сході, і яку перепинив та переламав Голодомор 1933 року, ані про УПА. Для них, а згодом і для багатьох інших, це був інформаційний прорив. Від своїх дружин і через них вони довідалися про зачистку території, про її громадсько-політичні й навіть побутові особливості. Влада не могла ні попереджувати, ані запобігати «небажаним» інформаціям. У житті кожного зацікавленого «східняка» виникали немінучі знайомства й канали, якими вони довідувалися про те, що намагалися від них приховати.

Вечір Курбаса. Організував його переповнений енергією Лесь Танюк. Це була його зоряна година, ось запис у його щоденнику: «День учорашній описати неможливо.

КОНТЕКСТ

Історичний день. Все закінчилося глибокої ночі, десь о другій – вечір тривав біля восьми годин! Власне, закінчилося опівночі, люди почали виходити – і раптом гроза! Гроза страхотна, з блискавками й громом, з несусвітною зливою! Біля виходу росло старе дерево, яке бачило, мабуть, не тільки Мехліса, а й усі жахи: його зламало! Блискавка влучила у стовбур, і величезна гілка вагою кілька тонн перекинула вихід. Василь Степанович Василько, який хотів уже йти, ступив назад:

– Символічно! Такі дерева падають!» [54, с. 354].

Лесь Танюк забезпечив десятки вітальних телеграм від колишніх березильців і акторів по всьому Союзу і пішов на вокзал зустрічати дружину Л. Курбаса – Валентину Чистякову. Попросив її виступити:

«– Нет, нет и нет! Понимаете, я все забыла!..

– Как?

– Очень просто!.. Мне сделали в те годы укол, и я теперь ничего не помню!..» [54, с. 356].

На курбасівський вечір Клубу творчої молоді з'їхалися і зійшлися, хто подужав, «недобитки» української культури. За розшифрованою фонограмою читаємо виступ живописця Анатолія Петрицького: «Тут сидящие мои товарищи старые, все мы несчастные люди. Вот Курбас, трагическое лицо, и мы трагические. Один 12, другой 15 лет сидел на каторге, другой такой, как я, не сидел на каторге, а обвешан, имею все ордена, какие для гражданского человека есть. Но в то же время 26 лет последних, лучших своих, когда я мастер, мне не дают работать (Оплески)» [54, с. 628].

Ще займали високі посади театрознавці, що будували свою кар'єру на погромницькій критиці Л. Курбаса. Той самий А. Петрицький згадав про ХХ з'їзд: «Не будь этого, не чествовали бы Курбаса, не чествовали бы, а осталось бы то, что написано в этой, хуже чем порнографической литературе, хотя... (бурхливі оплески, вигуки “браво”, “браво”...) Хотя и штамп Академии наук стоит» [55].

На реабілітаційному вечорі КТМ виступили народний артист СРСР Василь

Василько, ректор Харківського театрального інституту Дмитро Власюк, народний артист СРСР Лесь Сердюк, народна артистка СРСР Наталя Ужвій, народний художник СРСР Анатолій Петрицький, дружина Остапа Вишні Варвара Губенко-Маслюченко, заслужений артист УРСР Олександр Романенко, народний артист СРСР Мар'ян Крушельницький. Усі вони знаходили щонайкращі слова, аби згадати про свого розстріляного вчителя й товариша. Що б не чинили партноменклатурники, вони жодним чином не могли перепинити цим, увінчаними лаврами, діячам культури дорогу на трибуну. З погляду офіціозу глорифікація творчо не реабілітованого мистця для начальства – це провал.

Другий вечір КТМ – Миколи Куліша. У неділю, 23 грудня 1962 року. Його було проведено теж у Жовтневому палаці. На верхах вести цей вечір було доручено одному зі «стовпів» радянської влади в Україні – Миколі Бажану. У 1943–1948 роках він працював заступником Голови Ради Міністрів УРСР. На першій сесії Генеральної асамблеї ООН представляв УРСР. 1 лютого 1946 року домагався видачі українських емігрантів [3, с. 4]. Написав кілька контрпропагандистських праць проти української культури, проти історичної науки [4, с. 169–178; 5–6, с. 3–4].

Вступне слово Миколи Бажана я слухав із залу. У своєму щоденнику Л. Танюк писав: «Вечір – унікальний! Вів Бажан. Рукопис його виступу – у мене. Студенти мало не зірвали йому промови. Скаже кілька слів – а жорстока зала скандує: “Людина стоїть в зореноснім Кремлі, Людина у сірій військовій шинелі...” Жаж! І лише коли він дійшов до “підвалів цього будинку, де катували Миколу Куліша...”, йому вдалося взяти їх у руки. Сильний виступ, задав тон» [54, с. 843].

Але М. Бажан передав Л. Танюкові не що інше, як контрольно-виправдальний документ, призначений, правдоподібно, для ЦК, а останньому вручений для вивчення й орієнтації. Про М. Куліша він розповів як про непорушного комуніста: «Які випробування не падали на його долю, яких ударів він не зазнавав, яких помилок і невдач не припускався, але комуністом

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

він пройшов крізь усе своє життя. Від окопів Першої світової війни, від дніпровських плавнів у дні своїх подвигів як командир більшовицького Дніпровського полку, від голодних сіл і холодних шкіл України, від набитих глядачами театральних залів аж до підвалів цього ж будинку, де ми нині зібралися, до холодних соловецьких берегів, де він загинув жертвою злочинних порушень ленінської справедливості в часи культу Сталіна, – скрізь для нього життєвказуючим гаслом були його ж натхненні слова: “Я люблю революцію, я люблю партію, бо тільки в її шляхах початки нового життя”» [54, с. 843–844].

Разом з тим М. Бажан вів свою гру, прокладаючи дорогу до своєї пізньої філософської поезії. На трибуні він відверто відступав від наведеного тексту, а слів, що подані в Л. Танюка в лапках, – «де катували Миколу Куліша», – у машинопису попросту бракує. Щобільше, М. Бажан спокійно вимовив в іншому місці свого виступу фразу, якої я раніше ні від кого не чув, а тому запам’ятав: «Россия – родина слонів». У призначеному для начальства рукопису цієї яскраво дисидентської фрази, природно, немає, як чомусь немає статті про М. Бажана в харківському словнику дисидентів [35; 36]. До речі, немає статті про М. Бажана як дисидента і в смолоскипівській енциклопедії «Рух опору в Україні...», хоч є Олесь Гончар і навіть Петро Шелест [44]. Випробуваний діяч організував і керував виданням першої (насправді, – другої) «Української радянської енциклопедії» (1959–1965), що мала виразну ідеологію.

Вступне слово Леся Танюка [54, 845–851] на кулішівському вечорі було чуже компартійному духу М. Бажана і перегукувалося з пізнішою працею Івана Дзюби – «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Якщо І. Дзюба протиставляв ідеального Леніна сучасній партноменклатурі, то Л. Танюк протиставляв Л. Курбаса сучасним офіційним режисерам і театрознавцям, також ставши їхнім особистим ворогом.

1 червня 1963 року відбувся вечір В. Маяковського, сценарій якого написав І. Дзюба, де було публічно прочитано вірш «Долг Украине».

Широкий відгомін мав вечір Івана Франка 8 червня 1963 року в Інституті харчової промисловості ім. Мікояна, що на Володимирській вулиці. Проїшов він бліденько, було дуже погано чути, але на історичних скрижальях відзначився тим, що закінчився під пам’ятником Каменяреві на тлі десятків смолоскипів. Вечорів зі смолоскипами в історії Києва ще не було, і він приголомшив усіх присутніх. Роздавали їх, зроблених з баночок з-під згущеного молока, ще під Інститутом, а запалювали вже на вул. Карла Маркса. Відчувалося, що переступили якусь межу.

Виголошували найяскравіші, які мали, вірші. Зокрема, Станіслав Тельнюк прочитав «Пісеньку останнього гурона» (присвята Ліні Костенко):

Зорі згасали в південному небі...
Гинули інки – так було треба.
Гинули інки в ім’я прогресу.
Гинув народ під мечем Кортеса.
Ай-ай-ай! Весело! Задля прогресу
Гинув народ під мечами Кортеса [57].

Улітку 1963 року було надруковано афішу, присвячену вечору Лесі Українки. Під грифом Клубу творчої молоді «Сучасник», Київської державної філармонії, де працювала Тетяна Цимбал, й Українського театрального товариства оголошувалося, що в середу, 31 липня 1963 року, вечір відбудеться на Першотравневій естраді. Мали виступити Державний симфонічний оркестр УРСР (диригент Є. Шабалтіна), артисти театру опери та балету, Київської державної філармонії та Укрконцерту. Згідно з оголошеними в афіші відомостями передбачалися виступи поетів Ліни Костенко, Ірини Жиленко й Івана Драча. Прикінцева фраза афіші – «Вечір веде Іван Дзюба».

В останній момент вечір було заборонено. І. Дзюба провів його «під штахетами», «на лавках». Що фактично відбулося, можна й треба нині відтворити за всіма джерелами, збереженими досі. Існує зошит Тетяни Цимбал, де записано, що вона прочитала тоді яскраво політичні твори Лесі Українки «Товаришці на спомин», «Мрії», «І ти колись боролась». Також занотова-

КОНТЕКСТ

но, що нові вірші прочитали І. Жиленко, М. Вінграновський, І. Драч, С. Тельнюк, Л. Костенко, виступив і Є. Сверстюк. У книжці І. Жиленко [20, с. 173–174] надруковано чудову розповідь про цей історичний вечір. В інтересах історичної науки варто було б зіставити її текст зі свідченнями інших мемуаристів. На жаль, М. Вінграновський і С. Тельнюк більше нічого не напишуть. «...Мы ленивы и нелюбопытны?».

12 березня 1964 року в Жовтневому палаці відбувся останній шевченківський вечір. Запрошення взяла на себе Алла Горська. На зовнішньому боці подала цитати: «Караюсь, мучусь, але не каюсь», «В сім'ї вольній, новій». Можна тільки уявити, як казалося начальство.

Петро Тодосьович Бойко, згодом священник, читав вірші, написані понад сто років тому, а в залі раз у раз зривалася хвиля овацій. Присутня при тому (вона не могла там не бути) Т. Г. розповідала мені, що, власне, її тоді вразило в читанні знаменитого диктора:

Кохайтесь, чорнобриві,
та не з москалями!

і далі – тривала пауза. І оплески.

Але пам'ять – ненадійне сховище, і 23 жовтня 2010 року, коли я перепитав, про всяк випадок, Петра Тодосьовича, він цей спогад заперечив. Насправді, на вечорі він повністю прочитав «І мертвим, і живим». І поет Петро Засенко, переказуючи акторові свої тодішні враження від вечора, нагадав йому самому, як увесь зал йому ж плескав, а Петро Бойко, мовляв, мовчки потакував: «Бачите, отака історія нашого народу».

Проблеми реабілітації

На кожному кроці молодим мистцям ішлося про правду й демократизацію мистецтва, але за тодішніх обставин вирішення цих проблем на культурницьких шляхах було неможливе. Щоразу наштовхуючись на проблему масового терору в недалекому минулому, Клуб творчої молоді в найяскравіший спосіб визначив напрямок реабілітацій. Цей напрямок різко відрізнявся від офіційного.

Треба підкреслити, що, розвінчавши культ Сталіна, М. Хрущов і підлеглі йому керівники КП(б)У найменше думали про реабілітацію діячів української культури, яких знищили большевики. Виявляється, їхньою першою турботою була реабілітація і пропаганда діяльності фракціонерів, передусім звинувачуваних у троцькізмі й належності до внутрішньопартійних угруповань – правих і лівих. У хрущовській доповіді немає ані про репресованих письменників, ані про мистців. Тему репресій він розкрив через загибель С. Кірова й долю кандидатів у члени Політбюро ВКП(б) Р. Ейхе та Я. Рудзутака. Зрозуміло, що головний фальсифікатор нашої країни й не думав розкривати їхню діяльність як практиків большевизму. Лише за півстоліття було опубліковано постанову Політбюро ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1933 року: «Вопрос Ленинградской области. Предоставить право рассмотрения дел по повстанчеству и контрреволюции по Ленинградской области с применением высшей меры социальной защиты тройке в составе т. т. Кирова, Медведь и Кодацкого» [33, с. 428].

Так М. Хрущова й зрозуміли його колеги. Виголосив він свою доповідь 25 лютого 1956 року, а сестра Юрія Коцюбинського, яка мешкала тоді в Києві, відгукнулася на неї так швидко, що на її прохання (уже 19 березня) Григорій Іванович Петровський (а він жив у Москві) написав до Головної Військової прокуратури СРСР у справі його реабілітації: «Был он [Коцюбинский] короткое время связан с [троцкистской] оппозицией против Сталина. Но при свете доклада тов. Хрущева это теперь плюс, а не минус для него (sic)». І добре навчений життям, про всяк випадок, акуратно додав: «От оппозиции он скоро отошел» [59, с. 133]. Про завзяту боротьбу, що розгорілася довкола реабілітацій, свідчить виступ активного сталініста О. Шелепіна на вузькому зібранні ленинградського партактиву: «Мы восстановим славное имя товарища Сталина в рабочем порядке. Не сомневайтесь! Это Хрущев – он ведь сам был настоящим троцкистом! – повел антипартийную политику и реабилитировал

всех подряд, без разбора... Мы уже составили список на 25 тысяч лиц неправильно реабилитированных. И будем продолжать эту работу» [2, с. 357].

Антон Антонов-Овсієнко Молодший, людина з доволі плутаною філософією, однозначно ствердив: «Куцяя амнистия 17 сентября 1955 года коснулась лишь сталинской гвардии уголовников [...]» [2, с. 364]. У наукових категоріях можна було б сказати, що провадили її в рамках чинного Карного кодексу, точніше – того самого, що й у 1930-х роках. На практиці це мало начебто вигляд несподіваний, але дуже логічний. Допитаний 6 січня 1956 року як свідок для реабілітації розстріляного наркома освіти В. Затонського, його колишній заступник Ян Петрович Ряппо заявив: «Затонский, по моему общему впечатлению о нем, остался в моей памяти как человек партийный и преданный делу партии – делу Ленина и Сталина» [10, с. 248]. З тим його й реабілітували. Формула, яку заклав до архівів Ян Ряппо, якнайкраще формулює суть хрущовсько-брежневських реабілітацій. Тоді й пізніше реабілітовували людей, про яких можна було сказати так: він «человек партийный и преданный делу партии – делу Ленина и Сталина».

Боротьба тривала на всіх щаблях влади. У березні 1957 року в Москві відбувся Перший усесоюзний з'їзд діячів образотворчого мистецтва, а в березні–квітні – Другий усесоюзний з'їзд композиторів [28, с. 29–54]. Сподіваючись на зміни в культурній політиці, навіть такий реакціонер як О. Пашенко, дозволив собі заявити: «Що знають широкі кола [...] про мистецьку спадщину українського народу, про його багатовікову мистецьку культуру? Де монографії й альбоми про таку величну пам'ятку світового мистецтва, як Київська Софія? Де видання про старовинний український іконопис, про портрети XVI–XVII сторіч, що в такому багатстві представлені у збірках київського та львівського музеїв? [...] Де монографії про великого Тараса Шевченка, про видатних малярів-реалістів Миколу Пимоненка, Сергія Васильківського, Петра Левченка, Миколу Мурашка і багатьох, багатьох інших? Таких

видань немає ні російською, ні українською мовами. Те, що було видано за останні роки [процитувавши це місце, советолог уточнив: «за нового колективного керівництва»! – С. Б.], нас ніяк не може задовольнити ні обсягом, ні якістю поліграфічного виконання» [50]. Про ліваків О. Архипенка або К. Малевича мова навіть не йшла. У культурній спадщині винищили все і вся. Це була не русифікація, а геноцид.

Костянтину Данькевичу, якого піддали критиці за оперу «Богдан Хмельницький», доручили вибачитися за виступ А. Кос-Анатольського: «В запалі ораторського красномовства допустився деяких перебільшень і фактичних неточностей і наш товариш з делегації – композитор Кос-Анатольський. Нам дуже не хотілося б, щоб у делегатів з'їзду склалось враження, що у нас молодь нібито не виховується в душі любові до народної мови, національної культури» [50]. Розчаровані, роз'їзжались делегати по своїх республіках. Розповідали, що, маючи виступити на одному з наступних з'їздів, В. Касіян підготував доповідь у двох протилежних варіантах. На місці він мав вибрати той, що відповідав би ситуації.

Молодь спостерігала за перебігом подій у чотиріочі. У березні 1963 року в кінолекційній залі Василь Касіян розповів про зустріч із М. Хрущовим. Ірина Жиленко записала: «Важко зрозуміти Касіяна. Чи він наївний, чи дуже хитрий. Він страшенно об'єктивно й точно все розповів, навіть зачитував нотатки з блокнота і голосно, роздільно прочитав від початку і до кінця геть усі. А записки ж були! Зала реготала і лускалась від оплесків. А потім Василь Симоненко прочитав такі вірші, що я за нього аж злякалась» [20, с. 353–354].

Нова творчість

У Москві ударною силою нового покоління були поети, які збирали на свої виступи повні стадіони людей. Твори Є. Євтушенка, А. Вознесенського, Р. Рождественського, Б. Ахмадуліної та інших відповідали на насувні запити російської суспільності.

Сила українського Клубу творчої молоді полягала в тому, що він об'єднував діячів

КОНТЕКСТ

найрізноманітніших сфер. Заходи, присвячені українським класикам, безпосередньо стосувалися всіх людей, що діяли в різних напрямках. Усі вони були причетні до багатомірної творчості Л. Курбаса, М. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, Т. Шевченка. Синтетична діяльність діячів театру й монументального мистецтва була апогеєм творчої дії молодих киян.

Чи не першою акцією митців стала масштабна персональна виставка Сергія Отроценка (1910–1988), яку наприкінці 1963 року я бачив у «катеємівській» 13-й кімнаті Жовтневого палацу. Усі стіни були завішані виразними за пластичним і колористичним вирішенням живописними творами, які доносили образи давньої вітчизняної архітектури (собори, церкви, замки) і декоративно-ужиткового мистецтва (наприклад, галицькі куманці), що демонстрували зовсім інакший світ, аніж пикаті доярки на тодішніх виставках. Мистець представляв старше покоління – рідкісний випадок у тодішньому житті.

Маємо розповідь його колеги – Василя Забашти: «Тетяна Яблонська та її чоловік Сергій Отроченко були головними художниками студентських вечорів, художниками-постановниками новорічних свят. [...] Отроченко був не тільки гарним живописцем, він мав і громадянську позицію. У 60-х брав участь в організації Молодіжного клубу. Без дозволу Спілки художників, вищих партійних органів була відкрита виставка в Жовтневому палаці, яка відрізнялася від офіційних насамперед своєю тематикою, а також формою художнього вислову. Вона мала неабиякий розголос серед творчої молоді і вчинила переполох у «вищестоящих». Її швидко закрили, а організаторів покарали. Сергій, переслідуваний КДБ, був змушений виїхати до Москви [1969]» [21, с. 135–136]. Шістдесятники вплинули і на Т. Яблонську. На виставці її чоловіка виникли нові для неї знайомства, що спонукало невдовзі розпочати новий період, пов'язаний із творчістю народних майстрів. Виразну роль у цьому процесі відіграв Іван Світличний, до якого вона приїздила на розмови [7, с. 125].

Алла Горська, Людмила Семикіна, Галина Севрук та їхні товаришки під керів-

ництвом Н. Світличної поглиблено вивчали українську мову. Щоб мати змогу працювати, студіювали високе мистецтво минулого. Національна совість, як каже Л. Семикіна, вимагала від них осягнути національну культурну спадщину, щоб творити в її річищі. Їм сприяло державне відзначення ювілеїв – Т. Шевченка (1961, 1964) та Лесі Українки (1963). Громадська й професійна совість визначали характер їхньої творчості.

У 1963 році ювілей Лесі Українки мав також відбутися й у Київському художньому інституті. Як декан творчих факультетів, Василь Забашта вирішив влаштувати зустріч із Іваном Драчем, запросив Тетяну Цимбал прочитати поезії Лесі. Він розповів у спогадах: «Проведення вечора запланували за кілька днів. В інституті, Спілці художників розвісили оголошення.

Але на другий день по репетиції мене викликав [проректор] О. Будников до ректорату. Застав його в кріслі ректора, а поруч – представника ЦК партії з ідеології, Василя Бородея та все правління Спілки художників: Галину Кальченко, Михайла Дерегуса, Михайла Бельського, інших.

– Вася! – звернувся до мене Олександр Гаврилович. – Что это еще за вечер Леси Украинки ты организуешь в институте?

– Лесі Українці сто років від дня народження минає, – відповідаю. – Дата велика, й студенти виявили інтерес послухати її твори, виступ Івана Драча.

– Вася. Никакого вечера не будет. Разве ты не знаешь, что наш актовый зал аварийный?

– Та ми ж нещодавно проводили загальноінститутські партійно-профспілкові збори, і ніхто про це нічого не казав.

– Вася, зал аварийный. Ты должен вечер отменить.

– Але це неможливо. Уже запрошені гості, знають студенти.

– Вечера не будет! – відрізав Олександр Гаврилович» [21, с. 115].

Коли В. Забашта зателефонував І. Драчеві, той сказав йому: «Василью, не переживай. Актова зала в аварійному стані не тільки у вашому інституті» [21, с. 116].

Одним з вершинних мистецьких творів шістдесятих років став вітраж Опанаса

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

Заливахи, Алли Горської, Людмили Семикіної, Галини Севрук та Галини Зубченко «Возвеличу малих отих рабів німих», виконаний до 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка (1964). Передбачаючи суспільний резонанс від цього твору, за наказом партійних функціонерів 18 березня 1964 року вітраж брутално знищили. У травні з офіційним формулюванням «за ідейно порочний твір, який дає викривлений образ Т. Г. Шевченка», А. Горську й Л. Семикіну було виключено зі Спілки художників, а Г. Севрук – із кандидатів. 27 серпня О. Заливаха заарештували.

Кажуть, що Клуб творчої молоді – це період поезії, де не було політики. Насправді, Шевченкові слова з вітража стали мотто творчості київських мистців; відбувалися глибинні перетворення самої Людини. Творячи одяг, майстер декоративного мистецтва Людмила Семикіна допомогала своїм сучасникам ставати вертикально.

У 1967–1968 роках Алла Горська, Віктор Зарецький і Борис Плаксій створили експериментальний твір із флоромозаїки «Земля», що, динамізуючись, усе-таки, мав прямий зв'язок із творами бойчукістів [1, с. 20]. Віка Нова й Богдан Катоша міркують: «Пошуки на терені епічності, фольклорної міфологічності обумовили використання матеріалів природних, з особливою структурою (кора, лико, солома, коріння), що їх застосовували у декоративно-вжитковому мистецтві. Натуральний теплий колір матеріалів створює своєрідний колорит – бурштиновий, з переливами коричневого. Спроба відродження атмосфери прадавнього трудового ритуалу? Тоді цілком органічно сприймаються руки жінок, постійно пов'язаних з землею, як корені рослин і дерев» [39, с. 227].

Велике значення мали стосунки Галини Севрук з істориком М. Брайчевським. Як кераміст, вона працювала за мотивами стародавньої української державності та героїки часів козацтва, де історизм її мистецтва перегукувався з творами С. Караффи-Корбут. Її тематичні композиції переповнені декоративними мотивами. Твори, присвячені ре-

аліям Київської Русі, Г. Севрук згодом узагальнила в монументальному горельєфному панно «Місто на семи горбах» (Київ, готель «Турист», 1985–1987).

Кінець шістдесятництва, зокрема КТМ

Діяльність шістдесятників викликала шалену протидію і всілякі перешкоди з боку влади. Брутальним побиттям укоротили життя М. Симоненкові. Активну діяльність членів Клубу в їхніх попередніх формах припинили арешти 1965 року.

Перелік репресованої тоді молоді я узяв із книжки В'ячеслава Чорновола [31], зіставляючи її відомості зі смолоскипівською енциклопедією «Рух опору в Україні...» [44]. 24 серпня 1965 року були арештовані Іван Гель і Мирослава Зваричевська (Львів), 25 серпня – Ярослава Менкуш (Львів), 26 серпня – музейник і мистецтвознавець Богдан Горинь і його брат Михайло Горинь (Львів), хімік-лаборант Євгенія Кузнєцова (Київ), 27 серпня – музейник Ігор Герета (арештований в Одесі, переведений до Тернопільської тюрми) та живописець і графік Панас Заливаха (Івано-Франківськ), 28 серпня – студент-стоматолог Ярослав Геврич та інженер геолого-розвідувального НДІ Олександр Мартиненко (Київ), Михайло Осадчий (Львів). Того самого дня здійснили обшук в інженера-геодезиста інституту «Київоблпроект» Івана Русина (дати арешту немає). 31 серпня відбувся обшук в І. Світличного, 1 вересня його вперше заарештували, але за кілька місяців випустили. Постійні переслідування тривали протягом наступних десятиліть і закінчилися його загибеллю. У серпні (дати немає) були заарештовані також співробітник Інституту геофізики Микола Гринь (Київ), Дмитро Іващенко (Луцьк), учитель музики Методій Чубатий (Тернопіль). Наприкінці серпня забрали Михайла Озерного (Івано-Франківська область), 1 вересня – історика Валентина Мороза (викладав у Івано-Франківську, засуджений у Луцьку). Невдовзі до них долучилися й старші: 4 вересня 1965 року взяли письменника й педагога Михайла Масютка (арештований у Феодосії й доправлений до Львова, уперше арештований 1937), 13 листопада –

КОНТЕКСТ

лексикографа Святослава Караванського (Одеса, уперше арештований 1945). За випадкових обставин 23 травня 1966 року посадили письменника Анатолія Шевчука, Валерієвого брата (Житомир).

28 листопада 1970 року хтось, досі невідомий на ім'я, убив Аллу Горську. У членів Клубу творчої молоді розпочався новий пе-

ріод життя. Яскрава діяльність КТМ, сповнена надій і радісної творчості, скінчилася. Доходило краю саме їхнє молодече життя. Почався період так званого «застою». У 1972 році прокотилася нова хвиля арештів. Набувши нових форм, що дістали назву «дисидентство», діяльність шістдесятників перейшла на інші рівні [22, с. 91].

ДОДАТОК

Музей шістдесятництва

Коли від тих подій минуло 40 років, з ініціативи Надійки Світличної зібралася група шістдесятників, аби обговорити ідею майбутнього Музею. Головою обрали Галину Возну, дружину Веніаміна Кушніра. За свідченням Миколи Плахотнюка, Надійка Світлична сформулювала концепцію, надіславши невдовзі зі США її текст:

«КОНЦЕПЦІЯ

створення музею шістдесятництва у м. Києві

Музей має відображати історичне місце і значення шістдесятників у духовному розвитку українського суспільства другої половини ХХ століття.

Музей повинен показати феномен шістдесятників як переломний момент в історії Української культури радянського періоду. Після руїни і занепаду 30–40–50-х років, це були перші кроки нонконформізму, неприступності і впертої опозиції в літературі, образотворчому мистецтві, театрі, кіно.

В експозиції музею будуть представлені такі матеріали (розділи)

I. Історичні передумови:

1) Суспільно-історична атмосфера в Україні на початку 60-х рр. (преса, документи, фото, спогади).

2) Періодизація і диференційна характеристика різних груп шістдесятників (м. Київ, Львів, Одеса, Житомир та інші).

3) Література про шістдесятників (тогочасна в Україні та діаспорі). Сучасний погляд на шістдесятників (документи, статті, видання).

II. Діяльність Клубу творчої молоді (1962–1965 рр.). Фото, спогади, документи.

III. Самвидав. Художні твори, політико-публіцистичні матеріали, передруки на Заході.

IV. Літературний доробок шістдесятників. Широка панорама статей, видань від початку 60-х років через самвидав і до сьогоднішнього дня в Україні та діаспорі.

V. Значення діаспори. Особи, що поширювали доробок шістдесятників: організації, окремі люди (видання, фото, спогади).

VI. Матеріали судових справ шістдесятників.

1) Перебування в тюрмах, психіатричних лікарнях, таборах, на засланні. Листи, фото, спогади, особисті речі.

2) Зв'язок із загальносоюзним дисидентським рухом. Дисиденти росіяни, євреї, литовці, латиші та інші. Дружини політ'язнів (фото, листи, спогади).

3) «Велика зона». Репресії серед тих, хто підтримував і поділяв ідеї шістдесятників (речі, спогади, листи).

VII. Художники-шістдесятники, діячі театру, кіно.

IX. Значення шістдесятників у суспільному оновленні 80–90-х років і побудові Української Держави.

На сьогодні в приватних збірках є близько 1000 експонатів: літературних творів, фотографій, самвидаву, листів, особистих речей, до 100 картин, графічних робіт, скульптур художників і скульпторів-шістдесятників.

За 2–3 роки передбачається поповнення фондів музею на 40–50 %.

Для розміщення експозиції музею потрібно 5–6 кімнат загальною площею 320–350 квадратних метрів у центральних районах м. Києва.

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

Члени Клубу під час подорожі по історичних місцях України. 1 травня 1963 року.
Стоять зліва направо: Микола Міщук, Олена Кириченко, Алла Горська, Юрко Милко, Вікторія Цимбал, Микола Плахотнюк, Леоніда Світлична, Ігор Макогон, племінник Клушина, Любов Хараторська, Іван Світличний, (?), Галина Кушнір (Возна), Володимир Прядка, Ґандзя (Ганна) Ігнатенко, Надія Григорівська, Людмила Семикіна, Євген Сверстюк, [подруга Г. Зубченко], Галина Зубченко
Сидять / лежать: (?), (?), Олександр Клушин, Ераст Біняшевський, Олександр Невечеря, Іван Драч, Григорій Логвин, Веніамін Кушнір, Галина Севрук

Г. Севрук. Запорожці. 1967, папір, туш, перо

КОНТЕКСТ

О. Заливаха, Алла Горська, Галина Зубченко, Людмила Семикіна, Галина Севрук.
«Возвеличу малих отих рабів німих». Ескіз вітража. 1964, папір, гуаш

А. Горська.
Портрет Василя Симоненка.
Початок 1960-х рр.,
папір, ліногравюра

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

А. Горська. Композиція.
1964, папір, темпера

Г. Севрук. Поламані крила.
1967, полотно, темпера

А. Горська, В. Зарецький, Б. Плаксі́й.
Земля. 1967–1968, флоромозаїка

КОНТЕКСТ

В. Зарецький.
Портрет письменника Бориса
Антоненка-Давидовича. 1968,
картон, темпера

В. Кушнір. Аркан. 1970-і рр., полотно, темпера

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

В. Кушнір. «Кобза» 1964, полотно, олія

В. Зарецький. Подушки. 1965, полотно, олія

КОНТЕКСТ

Л. Семикіна.
Кий, Щек, Хорив і сестра
Либідь (триптих). 1965,
полотно, темпера

Л. Семикіна.
Кий (ліва частина триптиха).
1965, полотно, темпера

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

Л. Семикіна. Легенда про Київ. 1964, картон, темпера

Л. Семикіна. Гроловиця. 1970, сукно, аплікація

КОНТЕКСТ

Г. Севрук.
Плач Ярославни. 1964, кераміка

Г. Севрук.
Іван Світличний. 1968, кераміка

Г. Севрук.
Петро Конашевич-Сагайдачний. 1972,
кераміка

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

Сподіваємось, що держадміністрація м. Києва знайде можливість і буде сприяти створенню цього унікального музею.

*Ініціативна група*⁵.

Після Г. Возної правління громадської організації «Музей шістдесятництва», що мала досліджувати феномен шістдесятництва як суспільно-культурного й суспільно-політичного явища, очолив Микола Плахотнюк. Нині організацією керує Лесь Зарецький. 20 березня 2000 року організацію зареєстровано в Київському міському управлінні юстиції. 29 січня 2008 року «Музей шістдесятництва» перевели на статус відділу Музею історії м. Києва (завідувач М. Плахотнюк). У 1920-ті роки громадська організація одержала б назву «Друзі музею». Укази Президента України В. Ющенко № 908/2006 від 31 жовтня 2006 року, № 801/2007 від 31 серпня 2007 року та № 702/2009 від 2 вересня 2009 року ідею Музею остаточно «легалізували», але належного функціонування йому не забезпечили.

Не маючи приміщення, музейники-ентузіасты провели вечір молоді української поезії 60-х років ХХ ст. (5 березня 2009, Будинок художника), виставку «По цей і по той бік ґрат» (травень–грудень 2009), вечір до 80-річчя А. Горської та І. Світличного (вересень 2009; обидва – в Музеї М. Грушевського), а також багато інших заходів. Відповідно до розробленої «Концепції створення музею шістдесятництва у м. Києві» за ці роки було зібрано профільну бібліотеку (понад 6 тис. книжок), до 100 картин, скульптур і графічних творів, кількасот музейних експонатів. Музей переміг у конкурсі, організованому Благодійним фондом «Україна-3000» серед музеїв України. («Культурне майно» накопичується у кожній людини.) Тривалий час музейні фонди було розпорошено по різних приміщеннях, у тому числі й приватних.

Скромна експозиція «Музею шістдесятництва» відкрилася для огляду 22 серпня 2012 року і викликала вибух ентузіазму серед громадськості. Зали були переповнені. Глядачів зустріла композиція «Широке море України» – світлини шістдесятників на тлі великої мапи. Поряд – відтворення

вітража Опанаса Заливахи, Алли Горської, Людмили Семикіної та Галини Севрук. За історією Музею та його експонатами можна простежити долю всієї неприкаяної нині української культурної спадщини.

Експозицію «Музею шістдесятників» становить те, що пережило час: мистецькі твори й багато інших артефактів. Це – картини Сергія Отроценка, Опанаса Заливахи, Веніаміна Кушніра, Люби Панченко, Любові Міненко, гравюри Алли Горської, Георгія Якутовича, Василя Перевальського, Софії Караффи-Корбут, Миколи Стороженка, цикл «Табірних мотивів» Григорія Герчака, скульптури Бориса Довганя, Володимира Луцака, Аліси Забой, книжки з бібліотеки Надії Світличної. До давнішого часу належить магнітофон та касети Івана Світличного із записами голосів українських поетів, мольберт і пензлі Веніаміна Кушніра, свита Павла Стокотельного, яку пошила Людмила Семикіна, нарешті, епітрахиль, яку виготовив Опанас Заливаха для священника Василя Романюка (він похрестив сина Надії Світличної – Ярему). Потужне враження справляють і «вещдоки» з печатками гебістської експертизи, повернуті реабілітованим в'язням, їхнє табірне листування тощо.

* * *

На початку 1960-х років Клуб творчої молоді «Сучасник» відіграв ключову роль у громадсько-політичному й культурному житті української столиці. Студентська молодь збиралась тоді в столиці з усієї України. Велику роль відігравали міжособистісні контакти з молодими діячами Львова та інших міст, що поширило їхні впливи на всю територію. Катеемівці підтримували контакти з представниками попередніх поколінь. Клуб став центральною структурою шістдесятництва.

Примітки

¹ Насправді, його було створено голодного 1932 року на підставі постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року «Про перебудову літературно-мистецьких організацій».

² Архів Е. Біняшевського зберігається приватно.

³ Взаємозв'язки шістдесятництва й дисидентства досліджував Л. Зарецький.

КОНТЕКСТ

⁴ Запис розповіді від 15 листопада 2010 року.

⁵ Висловлюю сердечну подяку Миколі Плахотнюку та Вікторії Цимбал за допомогу в роботі.

Література

- [Алла Горська:] Життєпис мовою листів / упор. Людмила Огнева. – Донецьк, 2009. – 456, [4] с.
- Антонов-Овсеєнко А. Портрет тирана / А. Антонов-Овсеєнко. – New York : Khronika Press, 1980. – [6], 390, [4] с.
- Бажан М. Виступ на засіданні Комітету № 3 [з соціально-гуманітарних питань і питань культури] / Микола Бажан // Радянська Україна. – 1946. – № 27 (7461). – С. 4.
- Бажан М. До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології / Микола Бажан // Вітчизна. – 1946. – № 9. – С. 169–178.
- Бажан Н. [Бажан Н.] Против националистических извращений в современной науке об истории Украины / Николай Бажан // Правда Украины. – 1947. – № 272 (2724). – С. 3–4.
- Білокінь С. На зламах епохи: спогади історика / Сергій Білокінь. – Біла Церква : О. Пшонківський, 2005. – 336 с.
- Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження / С. Білокінь. – К., 1999. – 447 с.
- Вакуленко Я. До питання освоєння цілинних і перелогових земель в СРСР / Я. Вакуленко // Український збірник. – Мюнхен, 1955. – Кн. 3. – С. 183–205.
- Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 6, № 49834 ФП. Т. 4.
- Говерля С. [Гель Іван]. Грані культури / Степан Говерля. – Лондон : Укр. вид. спілки, 1984. – 184 с.
- Горинь Б. Не тільки про себе / Богдан Горинь. – К. : Пульсари, 2006. – Т. 1 (1955–1965). – 352 с. : іл.
- Горинь Б. Не тільки про себе / Богдан Горинь. – К. : Пульсари, 2006. – Т. 2 (1965–1985). – 648 с. : іл.
- Горинь Б. Не тільки про себе / Богдан Горинь. – К. : Пульсари, 2010. – Т. 3 (1985–1990). – 920 с. : іл.
- Гриб О. Мовчить ліс під Биківнею / Олесь Гриб // Українське слово. – 1995. – Чис. 20 (2768).
- Двічі убиті (КГБ замитає сліди): листок прес-служби УГС // Київська весна / упор. і ред. Олесь Шевченко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – 576, [1] с.
- Дзюба І. Звичайна людина чи міщанин. – К. : Рад. письменник, 1959. – 279 с.
- Дзюба І. Ця книжка змінила усе моє життя... / Іван Дзюба // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами. – К. : Дух і літера, 2004. – С. 91–152.
- Дукина Н. На добрий спомин...: повість про батька / Наталя Дукина. – Х. : Березіль, 2002. – 592 с.
- Жиленко І. Ното feriens / Ірина Жиленко. – К. : Смолоскип, 2011. – 816 с.
- Забашта В. Світ очима художника / Василь Забашта. – К. : Майстерня книги, 2009. – 192 с. : іл.
- Зарецький О. Офіційний та альтернативний дискурси в 1950–80-ті роки в УРСР. – Вид. 2-ге / Олексій Зарецький. – 2-ге вид. – К., 2008.
- Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. – Париж ; Чикаго, 1962. – 356 с. (= ЗНТШ. – 1962. – Т. 173).
- Зубченко Г. А було це так / Галина Зубченко // Алла Горська. Червона тинь калини: листи, спогади, статті. – К. : Спалах, 1996. – С. 148–157.
- Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 223, [1] с.
- Коцюбинська М. Книга споминів / Михайлина Коцюбинська. – [К.] : Акта, [2006]. – 287, [1] с.
- Кравців Б. На багрянотому коні революції: до реабілітаційного процесу в УРСР / Богдан Кравців. – New York : Пролог, 1960. – 63 с.
- Куликович Н. Новий етап партійно-советського наступу на національне мистецтво України / Н. Куликович // Український збірник. – Мюнхен, 1957. – Кн. 11. – С. 29–54.
- Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: антологія 1917–1933 / Юрій Лавріненко. – [Paris] : Instytut literacki, 1959. – 980 с.
- Лисенко М. Прилітайте, зозулі, до Биківні... / Микола Лисенко // Вечірній Київ. – 1994. – № 182 (15 044). – С. 2.
- Лихо з розуму: портрети двадцяти «злочинців» : зб. матеріалів / уклад В'ячеслав Чорновіл. – Париж : Перша укр. друкарня у Франції, 1967. – 336, [2] с.
- Літературна Україна. – 1962. – 4 черв.
- Лубянка: Сталин и ВЧК–ГПУ–ОГПУ–НКВД, январь 1922 – декабрь 1936 / составители: В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. – М. : Материк, 2003. – 910, [2] с. (Россия. XX век. Документы).
- Мистецтво України : біогр. довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К., 1997. – 697, [7] с.
- Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. – Х. : Харківська правозахисна група ; «Права людини», 2006. – Т. 1: Україна. – Ч. 1. – С. 1–516.
- Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. – Х. : Харківська правозахисна група ; «Права людини», 2006. – Т. 1: Україна. – Ч. 2. – С. 517–1020.
- Насправді було так: інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою. – Л., 2001. – 75, [1] с.
- Негода М. Еверест підлості / Микола Негода // Радянська Україна. – 1965. – № 87 (13258). – С. 3.
- Нова В., Катоша Б. «На шаблях сидіти жорстко...» / Віка Нова, Богдан Катоша // Алла Горська. Червона тинь калини: листи, спогади, статті. – К. : Спалах, 1996. – С. 217–229.
- Обірвані струни: антологія поезії поляглих, розстріляних, замучених і засланих 1920–1945 / вибір, передмова й довідки Богдана Кравцева. – Нью-Йорк : НТШ, 1955. – 430 с.
- Презентація «Зони» // Зона. – К., 1996. – Кн. 11. – С. 255.

СЕРГІЙ БЛОКІНЬ. КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК» (1960–1965)

42. П'янов В. Ламані-переламані і... щасливі: спогади, есеї, нариси / Володимир П'янов. – К. : Укр. письменник, 2005. – 269 с.
43. Русалка Дністрова. – 1995. – Ч. 20 (66).
44. Рух опору в Україні, 1960–1990 : енциклопедичний довідник / гол. ред. Осип Зінкевич. – 2-ге вид. доп. – К. : Смолоскип, 2012. – 896 с. ; 64 іл.
45. Сверстюк Є. Ми вибирали життя / Євген Сверстюк // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами. – К. : Дух і літера, 2004. – С. 33–90.
46. Світ української писанки / упор. С. П. Сітько, Т. Є. Русанова. – К. : Кондор, 2005. – 96 с.
47. Світличний І. Голос доби / Іван Світличний. – К. : Сфера, 2001. – Кн. 1 : Листи з «Парнасу». – 222 с. ; К. : Сфера, 2008. – Кн. 2. – 423 с.
48. Симоненко В. Берег чекань / Василь Симоненко. – [Мюнхен], 1965. – 222 с.
49. Славутич Яр. Розстріляна муза: Сильвети / Яр. Славутич. – [Detroit] : Прометей, 1955. – 96 с.
50. Советская культура. – 1957. – 8 мар. – С. 3.
51. Стенограма вечора, присвяченого 75-й річниці з дня народження Леся Курбаса // Танюк Л. Твори : у 60 т. – К. : Альтерпрес, 2006. – Т. VI : Щоденники 1962 р. – С. 584–640.
52. Танюк Л. Вбитий талант / Лесь Танюк // Алла Горська. Червона тілька каліни: листи, спогади, статті. – К. : Спалах, 1996. – С. 157–163.
53. Танюк Л. Твори: у 60 т. / Лесь Танюк. – К. : Альтерпрес, 2005. – Т. V : Щоденники 1960–1961 рр. – 807, [1] с.
54. Танюк Л. Твори : у 60 т. / Лесь Танюк. – К. : Альтерпрес, 2006. – Т. VI : Щоденники 1962 р. – 807, [1] с.
55. Танюк Л. Твори : у 60 т. / Лесь Танюк. – К. : Альтерпрес, 2006. – Т. VII : Щоденники 1963 р.: січень – червень. – 764, [4] с.
56. Танюк Л. Твори : у 60 т. / Лесь Танюк. – К., 2011. – Т. XXI : 1968 р.: квітень – червень. – С. 555–590.
57. Тельнюк С. Залізники / Станіслав Тельнюк. – К., 1966. – 71 с.
58. Хмара С. Етноцид українців в СРСР / Степан Хмара // Хмара С. Дорогою до мрії. Вибрані праці: у 2 т. – К. : Фенікс, 2005. – Т. I. – С. 29–93.
59. Центральний державний архів громадських організацій України. – Ф. 263, оп. 1, № 38485 ФП / кор. 414. Надзорное производство, арк. 133.
60. Цимбалюк М. Мітинг в біківнянському лісі / Микола Цимбалюк // Вечірній Київ. – 1989. – № 107 (13622). – С. 4.
61. Чорновіл В. Твори: у 10 т. / Вячеслав Чорновіл. – К., 2006. – Т. 3. – 976 с.
62. Чуев Ф. Так говорив Каганович / Феликс Чуев. – М. : Отечество, 1992. – 207 с.
63. Шевчук В. Юнаки з вогняної печі / Валерій Шевчук. – К. : Укр. письменник, 1999. – 303 с.
64. Шістдесят поетів шістдесятих років: антологія нової української поезії / упорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева. – Нью-Йорк : Пролог, 1967. – XXI, [1], [II], 299, [1] с.
65. Шістдесятництво: профілі на тлі покоління. – К., 2011. – Вип. 13 : Плеяда нескорених: Алла Горська, Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Людмила Семикіна : біобібліогр. нарис / бібліограф-упорядник М. А. Лук'яненко ; Нац. парламент. б-ка України. – 200 с.
66. Ще одна грань таланту // Культура і життя. – 2004. – № 25 (4090). – С. 4.

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

Після війни і смерті Сталіна в Україні піднялася протестна хвиля молодого покоління. Лідери Клубу творчої молоді вказували на розходження між декларованими в СРСР ідеалами та реальністю, прагнули до духовності, правдивості й національно-культурної самобутності. Для творчої молоді це означало давати на практиці справжнє мистецтво замість заробітчанської халтури й брехні. Вона сподівалася мати певний осередок і щось робити, натомість влада шукала способу нею оволодіти й контролювати ситуацію. Начальство розраховувало, що КТМ буде схожий на молодіжні організації комсомольського характеру. Клуб ніде не було зареєстровано, як і їхніх планів роботи й звітів. Членських квитків або посвідчень також не існувало. Характерною прикметою нової структури був цілковитий брак діловодства. До складу Клубу входили найкращі, знакові поети того часу, прозаїки, літературні критики, діячі кіно, філософи, композитори. Було б помилкою вважати, що до Клубу входили тільки гуманітарії. Ідеться також про математиків, медиків, фізиків, біологів. Мова йде про велику епоху й ціле покоління. В історії повоєнної України КТМ був явищем ключовим і визначальним. Він єднав усю талановиту, ба навіть найталановитішу частину повоєнного студентського покоління Наддніпрянщини.

Ключові слова: Клуб творчої молоді «Сучасник», Л. Танюк, В. Зарецький, традиції, «Березиль», А. Горська, Л. Семикіна, Г. Севрук, Г. Зубченко, вітраж.

КОНТЕКСТ

After the Second World War and the death of Stalin a protest wave of young generation has raised in Ukraine. Leaders of the Creative Youth Club (CYC) were pointing on discrepancy between declared in the USSR ideals and the reality. They were longing for spirituality, truth and national cultural identity. In practice, for creative youth it meant producing real art instead of stiff's trash. They were hoping to have a centre and to act, but on the other hand the regime was trying to find a way to dominate them and keep under control. The authorities supposed that the Creative Youth Club will be something like youth Komsomol organisations. The Club hasn't been registered anywhere. There were no action plans or reports. Neither members' tickets nor credentials existed. Very typical for the new organisation was total lack of accounting. There were no membership fees. Members of the Club where the best, remarkable poets, writers, literature critics, cinema activists, philosophers, composers, etc. Though it would have been a mistake to consider that there were only humanists among the Club's members. In fact, there were also mathematicians, doctors, physicists, biologists. This is a large epoque and a whole generation. In the history of postwar Ukraine the Creative Youth Club was a key and crucial phenomenon. It had united all talanted, dare to say the most talanted part of postwar student generation from Naddniprianshchyna.

Keywords: Creative Youth Club, L. Tanyuk, V. Zaretskyy, «Berezil», A. Horska, L. Semykina, H. Sevruk, H. Zubchenko, stained-glass artwork.

После войны и смерти Сталина на Украине поднялась волна протестов со стороны молодого поколения. Лидеры Клуба творческой молодежи указывали на расхождения между декларированными в СССР идеалами и общественно-политической реальностью, они стремились к возрождению духовности, требовали правдивости и национально-культурной самобытности. Для творческой молодежи это означало на практике давать подлинное искусство вместо халтуры и лжи. Клуб был нужен всем. Молодежь надеялась создать некий организационный центр, чтобы трудиться, с другой стороны, власти выискивали средства, чтобы овладеть молодежью и контролировать ситуацию. Начальство рассчитывало, что КТМ будет схож на молодежные организации комсомольского характера. Клуб нигде не регистрировался. Планов работы и отчетов не было. Членские билеты и удостоверения также не существовали. Характерной чертой новой структуры было полнейшее отсутствие делопроизводства. Членских взносов также не собирали. В состав Клуба входили лучшие, знаковые поэты того времени, прозаики, литературные критики, деятели кино, философы, композиторы. Было б ошибкой полагать, что Клуб состоял только из гуманитариев. Входили туда также математики, медики, физики, биологи. Речь идет о масштабе целой эпохи и о целом поколении. В истории послевоенной Украины КТМ был явлением ключевым и определяющим. Он объединял всю талантливейшую часть послевоенного студенческого поколения Надднепрянской Украины.

Ключевые слова: Клуб творческой молодежи, Л. Танюк, В. Зарецкий, традиции, «Березиль», А. Горская, Л. Семькина, Г. Севрук, Г. Зубченко, витраж.